

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

OBRAZ KOSTLIVCE V JIHOČESKÝCH POVĚSTECH
(POVĚST O CHÝNOVSKÉM KOSTLIVCI)

Vedoucí práce: Mgr. Jana Skálová, PhD.

Konzultant práce: PhDr. Věra Pospíšilová

Autor práce: Andrea Vosátková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 3

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 16. července 2012

.....

Podpis

Děkuji PhDr. Věře Pospíšilové za odborné vedení, vstřícnost a mnoho cenných rad,
které se zásadním způsobem promítly do výsledné podoby práce.

ANOTACE

Účelem mé bakalářské práce je zachytit rozdíly a najít shody v pověsti o chýnovském kostlivci, jež je zpracována ve více variacích. K rozboru jsem zvolila nejstarší podobu pověsti, kterou otiskl v časopise Český lid František Domorázek, další variantu zpracoval Radovan Krátký, a naposled pověst zaujala Hynka Klimka. Nejvyšší pozornost věnuji analýze hlavních motivů typických pro jednotlivá zpracování. Dále se pokusím charakterizovat postavy, které v pověsti vystupují, motivaci jejich jednání a mravní poučení z pověsti vyplývající. Neopomenu vysvětlit pojem pověst. Za cíl si kladu porovnat převážně pomocí motivů tři interpretace a najít podobné pověsti z koutů jižních Čech.

ANNOTATION

The aim of my bachelor thesis is to capture the differences and to find the similarities in the legend of Skeleton of Chynov, which is compiled in many varieties. For the analysis I have chosen the oldest version of the legend, which was printed in the magazine *Český lid* by František Domorázek. Another adaptation was captured by Radovan Krátký. Finally, Hynek Klimek was also interested in this legend. I pay close attention to the analysis of the main motifs which are typical in individual adaptations. I also try to characterise the characters which appear in the legend, the motivation for their behaviour and moral lesson. Moreover, I explain the term of legend. The aim is to compare the three interpretations by means of motifs and to find similar legends of Southern Bohemia.

OBSAH

ÚVOD	8
1. Pověst.....	10
1.1 Charakteristika žánru.....	10
1.2 Dělení pověstí.....	11
1.3 Podobnost s jinými žánry.....	13
2. Motiv kostlivce (smrti) jako odraz barokní kultury.....	15
3. Komparace tří variant pověsti o kostlivci z Chýnova.....	20
3.1 František Domorázek.....	20
3.2 Radovan Krátký.....	21
3.3 Hynek Klimek.....	24
4. Analýza motivů typických pro pověst o chýnovském kostlivci.....	26
4.1 Motiv klíčový.....	27
4.2 Kolektivní motiv (téma).....	27
4.3 Opakující se motiv (leitmotiv).....	28
4.4 Motiv intertextový.....	28
4.5 Motiv jednovýskytový (monomotiv).....	28
4.6 Motiv postavy.....	28
4.6.1 Postava kostlivce.....	29
4.6.2 Koncepce postav v konkrétních pověstech.....	30
4.6.3 Mravní ponaučení z pověsti vyplývající.....	33
4.6.4 Proppovská funkce postav.....	34
4.7 Motiv věci.....	35
4.8 Motiv času.....	37
4.9 Motiv prostoru.....	38
5. Podobné pověsti v jižních Čechách.....	40
5.1 Písecká pověst o kostech z Prácheňského muzea.....	40
5.2 Kostlivec a kostelník z písecké věže.....	41
5.3 Věrný kuň Petra Voka.....	41
5.4 Nepotrestaná vražda černého rytíře.....	42

5.5 Prkno, které přivedlo tesaře na správnou cestu.....	43
5.6 Neobvyklá strašidla jižních Čech.....	44
ZÁVĚR.....	46
POUŽITÉ ZDROJE.....	48
SEZNAM PŘÍLOH.....	51

ÚVOD

Pověsti patří k hodnotným kulturním dokladům dějin českých zemí a historickým žánrům české lidové slovesnosti. V dnešní době se na toto zapomíná a pověsti se vytrácejí z obecného povědomí. Jsou něčím nestálým. Věda, jež se pověstmi od zrodu dějin až dodnes zabývá, se nazývá historiografie, folkloristika a literární historie, v omezené míře historiografie, neboť každá pověst má své reálné jádro. Humanitní vědy využívají pověsti jako pramen pro výzkum mentalit. Nebýt zájmu odborníků, asi by z lidského vědomí pověsti vymizely navždy. Pro recipienta nejsou pověsti tak poutavé jako romány a novely, proto se přestávají pověsti číst. Zeptáme-li se obyvatele českého území, jakou zná pověst, nejpravděpodobněji nám odpoví, že zná pověst o Hanušovi z pražského orloje. Proč jí zná? Jedná se o pověst silně medializovanou, a proto také obecně známou. Výjimkou v neznalosti národa kromě této medializované pověsti mohou být pověsti místní. Obyvatelé města popřípadě vesnice se rádi seznamují s územím, na kterém žijí, kde se narodili, zajímají se často o své město. Vliv na znalost místních pověstí může mít i tradice. Starší obyvatelé se snaží zachovat v povědomí mladší generace znalosti a zkušenosti, které za svůj život nastřádali o rodném městě, a proto se o příběhy, jež jim byly vyprávěny před mnoha lety, rádi podělí.

V bakalářské práci se vynasnažím poodhalit i jiné pověsti, než ty obecně známé, protože jich je mnoho a určitě stojí za pozornost. Výběr pověstí jsem zúžila na území jižních Čech, z kterého pocházím já i celá má rodina, a proto jsou mi nejbližší. Dávám si za cíl ukázat méně známé pověsti, ale také se podívám na to, proč jedna pověst konkrétně o chýnovském kostlivci může být zpracována třemi odlišnými způsoby. K tomu je samozřejmě nejprve zapotřebí definovat pověst jako literární útvar, uvést jednotlivé typy pověstí a některé žánry (ne všechny), s nimiž může mít pověst podobné rysy.

V druhé části se zaměřím na baroko, jak je vnímáno společností v dnešní době, jaký je jeho vztah ke smrti a posmrtným bytostem (kostlivcům, duchům), ale také co nám (lidstvu) přineslo baroko kladného, co stojí za vyzdvihnutí v tomto období a jaké pověsti v této době byly psány.

Dále se budu podrobněji věnovat výše zmíněné pověsti a jejím odlišnostem ve zpracování. Rozdílnost nalezneme nejen v závěru, ale i v počtu postav a motivech. V této části bude pro mě primární rozbor pověsti o chýnovském kostlivci pomocí motivů, tj. motivický princip. Za základní příručku pro rozbor motivů jsem vybrala dílo Daniely Hodrové **...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století**.

V poslední části se pokusím nalézt obdobné pověsti s obdobným námětem z jižních Čech. Podobnost budu hledat v ponaučení z pověstí vyplývající, v motivech věci, času, prostoru, ale především v motivu hlavní postavy kostlivce, a s ním souvisejícím kolektivním motivu (tématu) smrti a hledání. Na tyto motivy jsem se zaměřila z toho důvodu, že postavu kostlivce a tyto dvě témata naleznu i v analyzované pověsti o chýnovském kostlivci, na kterou je má bakalářská práce specializována.

1. POVĚST

1.1 Charakteristika žánru

Pověst patří k nejstarším žánrům lidové slovesnosti. Samotný název je však pozdějšího data. Začíná se objevovat v době, jež je běžně nazývána národní obrození. V tomto období byla pověst chápána trochu rozsáhleji než dnes. Název se užíval pro vše vyprávěné lidmi a zapsané kratší prózou. Současné více specifikované pojetí uvedl do české literatury Karel Jaromír Erben. „*Jedná se o krátký prozaický žánr původně folklorní (orální) epiky, tematicky vázaný k reálnému místu, kraji, předmětu, historické či pseudohistorické osobnosti nebo události. Pro pověst je příznačná jednoduchost děje i narace*“.¹

Přestože názvu „pověst“ je užíváno až od konce 18. století, žánr je patrný už ve „*Starém zákoně (stavba babylonské věže)*“² a v průběhu dějin tento žánr ze slovesnosti nemizí, ba naopak na povrch vyvstávají různá témata a postavy, které se stávají typickými náměty pro pověsti. Doktor Faust je příkladem postavy, jež se stala vracejícím se motivem v průběhu let od období humanismu přes romantismus až do současnosti. Ve středověku se začínají objevovat příběhy o rytířích kolem kulatého stolu a v období baroka například příhody o povstání Jana Koziny. V baroku se také do lidských myslí především na Slovensku a v blízkém okolí zapisuje postava Jánošíka, slavného zbojníka z Uher. Pověsti v literatuře mnohokrát ožívají ve formě parafráze, parodie a žánru fantasy. Adaptace pověstí ve 20. století zůstávají udržovaným žánrem určeným především dětem a mládeži. K adaptátorům a výrazným tvůrcům pověstí patřili Eduard Petiška, Helena Lisická, Václav Cibula a další.

Pověst obsahuje z části fiktivní příběh a z části je založena na pravdě. Pracuje se zázraky, kouzly a překvapivými motivy, které jsou čtenáři nebo posluchači předkládány jako nevymyšlené a tradicí prokázané. Mezi lid se šířily ústně i písemně, nejsou omezeny výhradně na venkov, ale i městské pověsti jsou dochované a časté. Podnětem zrodu pověstí často bývá tragická událost, například násilná nebo náhlá a na první

¹ Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 509

² c. d., s. 511

pohled obtížně vysvětlitelná smrt. Tématem pověsti se mohou stát situace z všedního života, ale i události historické.

Nejucelenějšího zpracování národních pověstí historických dosáhnul Alois Jirásek, jenž se stal na dlouhou dobu autorem vzorového díla tohoto žánru. „*Nejen v dobách dávno minulých bájili lidé o démonech a přízracích. I ve společnosti internetu vznikají a šíří se nejrůznější fámy. Českým kontextem nového druhu lidové slovesnosti, takzvanými městskými pověstmi, se zabývá nová kniha folkloristy Petra Janečka.*“³ Česká veřejnost se s těmito pověstmi může seznámit v jeho souboru z roku 2006 „*Černá sanitka a jiné děsivé příběhy*“, jež si získal velký zájem čtenářů. Na oblibu u čtenářů autor zareagoval, napsáním dvou pokračování „*Černá sanitka: Druhá žeň*“, kterou vydal v roce 2007 a „*Černá sanitka: Třikrát a dost.*“ (2008).⁴ Bádání o soudobé lidové slovesnosti si získalo velký ohlas hlavně ve Spojených státech, a proto se tedy i v českých zemích můžeme kromě pojmenování „*městské pověsti*“ setkat s anglickým názvem „*Urban legends*“⁵.

1. 2 Dělení pověstí

Je velmi obtížné pověsti rozčlenit, každá encyklopedie pověsti dělí jiným způsobem. Diferencují se na jednotlivé druhy a podskupiny. Nejjednodušší třídění je na historické a místní. Historické pověsti zachycují dějinné povědomí, hodnotí události a osobnosti. Příkladem mohou být pověsti o zbojnicích, o kráľích, o kněžích. „*Folklorní tradice často pouze obměňuje a aktualizuje starší a putující motivy a připíná je k různým postavám a událostem a jenom vzácně vytváří motivy a typy zcela nové. I když někdy může být historická pověst vytvořena i se všemi fantastickými prvky relativně brzo po události, většina jich vznikala až s odstupem, z rozmanitých podnětů literárních a kulturních.*“⁶ Autoři do historických pověstí promítali touhu člověka po velikosti, slávě a odvaze, takto vzniklo velké množství pověstí o hrdinech, jejich udatných činech, popřípadě jejich nadlidských schopnostech.

³ Vaníček, 2007, s. 10

⁴ <http://www.cernasanitka.cz/index.php?idfi=2&IDclanku=9>

⁵ Vaníček, 2007, s. 10

⁶ Macek a kol., 1968, s. 269

Pověsti místní specifikuje určitá vázanost k lokalitě, ke zcela určitému hradu, městu, osadě, kostelu, hrobu, studánce atd. Jsou silně spjaty s atmosférou určité lokality. Vysvětlují vznik a původ místních objektů a vyprávějí o jejich kouzelné moci. Často v nich má hlavní postava jméno. Pojmenováním dosahují věrohodnosti. Jejich úkolem není poznat a pravdivě podat dějiny. Hlavní význam mají pro zvědavé obyvatele, kteří se chtějí dozvědět zajímavosti o rodném kraji. Historické bytí popisují bez zvláštní náročnosti na reálnost podání. Autoři regionálních pověstí pěstovali národní uvědomění čtenářů a jejich vztah ke konkrétní lokalitě.

„Členění na pověsti historické a místní není ale zcela přesné, neboť velká část historických pověstí jsou zároveň pověsti místní a naopak, a proto je lépe dělit pověsti do 3 základních okruhů - pověsti historické, etiologické a numinózní.“⁷ Pověsti numinózní mají ke kategorii místních velmi blízko. Jsou svázány s určitou specifickou lokalitou. Objevují se v nich zvláštní scenérie. Člověk se vždy setkává s nadpřirozenem. V těchto pověstech se vysvětluje zážitek neobvyklého setkání hrdiny se smyšlenou, až démonickou bytostí jakou je například kostlivec, vodník či bludička. Nechybí v nich magická konání.

Pověsti historické (jak již bylo výše řečeno) znázorňují události místních i národních dějin. Zachycují historické osobnosti (zbojníky, panovníky) a události (vojenské, královské, soudy s čarodějnicemi). *„Součástí českých pověstí historických jsou i Staré pověsti české od Aloise Jiráska, jejichž základ tvoří pověsti uchované od 12. století ve staročeských kronikách (míra jejich historičnosti a lidovosti zůstává však předmětem bádání).“⁸*

Pověsti etiologické (o původu) objasňují původ jmen osob, zvířat, rostlin, věcí, také vysvětlují pomocí příběhu pojmenování a vznik určité lokality, nebo přírodního útvaru.

Pokud bychom pověsti chtěli členit podrobněji, tak bychom je vymezili do 7 okruhů – *„místní, historické, etiologické a dále na heraldické (erbovní a rodové, jež vykládají o vzniku šlechtických a městských erbů), legendární (tj. lidová podání umělých legend a náboženských látek), o lidech (zaměřují se na osoby s charakteristickou tělesnou nebo duševní vlastností, také vypravují o lidských povoláních a osudech) a*

⁷ Brouček, Jeřábek, 2007, s. 793

⁸ Vlašín, 1984, s. 287-288

naposled pověsti démonické (tyto pověsti tvoří nejobsáhlejší skupinu lidové prózy a vypravují o nějaké nadpřirozené bytosti)⁹. Vědeckou katalogizací dochovaných pověstí se současný výzkum také zabývá.

1.3 Podobnost s jinými žánry

Velmi blízký vztah má pověst k pohádce. Spojují je fantasmata, jež příběh provázejí. Na rozdíl od pohádky pověst imaginární úkazy logicky vysvětlí („*Nezvyklý krajinný útvar vznikl tím, že čert upustil kus skály.*“¹⁰). Někdy pověst a pohádku odlišuje výhradně přesná lokalizace. Určením konkrétního místa děje, například hrad Kost, hrob v Chýnově, se od žánru pohádky posuneme k pověsti. Samozřejmě, zde hrají úlohu i jiné aspekty, například funkce, délka a závěr. V pověsti funkce zábavná, jež je pro pohádku typická, ustupuje do pozadí a zesiluje zde funkce didaktická. Úkolem je člověka poučit a objasnit mu nadpřirozeno. Pověst je stručnější s neočekávaným závěrem, oproti tomu pohádka je delší a závěr má spíše schematický.

Pověst má také blízko k proroctví. S proroctvím se někdy prolíná, dokladem nám může být pověst blanická. Původně to byla místní pověst o zmizení husitského vojska na Blaníku. V době baroka husity nahradilo vojsko sv. Václava a vznikla pověst, jež vypráví o silném svatováclavském vojsku, které vyčkává uvnitř hory Blaník, až ho bude nejvíce potřeba. V největší nouzi českého národa toto vojsko vyjede ze srdce hory a napomůže Čechům k vítězství. Je tedy zřejmé, že výše zmíněná pověst se o mnoho let později spojila se Siblyliným proroctvím o silném vojsku. Proroctví praví, že dvanáct dní budou české země bojovat s nepřáteli. Mnoho krve se prolije. Třináctý den se pomocné vojsko zjeví a nepřátele zažene. „*Boží vojsko vykoná veliké divy a požene nepřátele, kteří na útěku Prahu poboří tak, že nezbude po ní památky. Sami však budou ze země vyhnáni a budou utíkat až k Rejnu Kolínu; tam také zmizí blanické vojsko – bůh sám ví kam, - neboť do Blaníka se více nevrátí a nikdo ho již nespatří.*“¹¹

V podobnosti s jinými žánry nesmíme opomenout mýtus (báje). Název pochází s řeckého slova mythos = vyprávění. Jde o epický útvar. Základní význam mýtu je

⁹ Vlašín, 1984, s. 287-288

¹⁰ Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 510

¹¹ Jirásek, 1981, s. 318

vypovědět o vzniku světa, o historii bohů, o původu člověka, o přírodních a sociálních faktech. „Vztah pověsti k mýtu se projevuje zejména tam, kde líčí zrod jistého společenství (pověst o vzniku národa, cykly pověstí o mýtických hrdinech). Na rozdíl od mýtu však pověsti nebyly posvátné a nejsou spojovány se symbolickými významy, převládá doslovný význam narace.“¹² Někdy je těžké rozlišit, zda se jedná o mýtus, nebo o pověst.

¹²

Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 509

2. MOTIV KOSTLIVCE (SMRTI) JAKO ODRAZ BAROKNÍ KULTURY

Baroko je epocha vymezená od 20. let 16. století do 70. let 18. století. Název pochází z portugalského slova barroco = nepravidelná perla. Jedná se o poslední univerzální sloh, který v různé míře poznamenal jednotlivé evropské země. *„Evropský člověk – a zejména právě evropský člověk z úkrají, která byla bezprostředněji dotčena objevnými cestami zámořskými – stanul, možno říci, tváří v tvář nekonečnosti: neuzavřenému, bezmeznému prostoru, a pocit, který tato konfrontace u něho vyvolává, proniká jej až do posledních záhybů jeho života s intenzitou – aspoň pokolením předchozím – jistě nezvyklou a cizí. Zámořské cesty, jejich atmosféra vyvolává cosi, co můžeme právem nazvat základním zážitkem baroka: pocit přiblížení se Bohu skrz tento svět.“*¹³

Koncem 15. století jsou v Evropě zahájeny velké zámořské cesty (Kryštof Kolumbus, Vasco da Gama, Ferdinand Cortez), i v českých zemích se začínají objevovat cestovatelé, kteří se vydávají do světa, jako příklad uvedu *„Martina Kabátníka, který v letech 1491-1492 podnikl cestu do Svaté země, aby došel tu pro svoje souvěrce tehdy důležitého poučení o názorech východních křesťanů a vůbec o prvotní životní půdě křesťanstva* ¹⁴. Tyto plavby mají vliv nejen na budoucí literaturu (významný rozmach cestopisného žánru), ale i na smýšlení lidí ve společnosti. Český člověk poznává světový prostor a dozvídá se o cizích krajích. Kromě zámořských objevů se v 16. století odkrývají nové objevy astronomické, které zpochybní dosud daný koncept pohledu na svět.

Architektura a malířství dosáhlo v této době výrazné úrovně. Stavěly se kláštery, chrámy, zámky, paláce a měšťanské domy. Hlavní znaky baroka spočívají v barevnosti, zdobnosti, malebnosti a jasnosti celku. Baroko je také velmi dynamické, v tom se liší od renesance, která je značně statická. Důraz je dán na náboženství a víru v Boha.

Řekneme-li baroko, většina z nás si styl spojí spíše s útrapami třicetileté války a následující temnotou, smrtí, duchovním útlakem a hospodářským úpadkem. Velkou

¹³ Kalista, 1941, s. 9

¹⁴ c. d., s. 13

měrou k tomu přispěl rozsáhlý román Aloise Jiráska **Temno**. V této době smrt člověka opravdu byla denní záležitostí. Každé třetí dítě umřelo v raném dětství, a když už se člověk dožil dospělého věku, tak zemřel předčasně. Vysokého věku se dožívalo jen malé procento populace. Bědování a pláč nad zemřelými byly v této době zakázány. Každodenní smrt a vnitřní chmury měly vliv na život člověka. „*Ježíšovy vykupitelské smrti a „všedností“ smrti dítěte, z napětí mezi hrůzností smrti hříšných a blažeností spravedlivých pramenil zvýšený zájem o smrt a vše, co s ní bylo v duchovní rovině spojeno.*“¹⁵

Tematika smrti, posmrtnosti, problematika hříchů, konání dobrých skutků, modliteb v 17. a 18. století byla poměrně častá. Strach z mrtvých byl součástí duševního světa jedince. Zjevení bytostí ze záhrobí (kostlivců, duchů) neodporovalo lidskému rozumu. Lidé chápali zjevení mrtvého jako projev vůle boží. Mrtvý vstal z hrobu, aby sdělil živým nějakou zásadní zprávu, či je upozornil na hřích svůj, nebo jejich. „*Cílem nebylo člověka zastrašit a zcela jej ovládnout, ale duchovně ho vést a pomáhat mu v jeho rozhodování i zpětném hodnocení vlastních skutků.*“¹⁶ Přitom vina nebyla dána jen původci, ale i tomu, komu byla nepravost spáchána. Typickým příkladem je zloděj, který rozkradl vůz, zde je vinen i ten, který majetek nahromadil. Trest tedy neminul ani jednoho z nich. „*Tragická smrt byla mnohdy chápána jako boží trest za spáchané hříchy, případně jako následek toho, že se takový člověk v průběhu svého života málo nebo nedostatečně modlil k Ježíši, Panně Marii a svatým patronům za šťastnou smrt. Zprávy o náhlých smrtích v 17. a 18. století obvykle putovaly od města k městu buď v podobě ústně předávané informace, či příběhu, anebo ve formě tištěných kramářských písní.*“¹⁷

Počátek kramářských písní je datován na konec 15. století a začátek století 16. Zrodily se jako neobvyklý druh letákové literatury. Jejich tematika byla kromě pesimistického rázu (písně o nešťastné smrti, o vraždách) i velmi optimistická. Častá jsou témata milostná a rodinná, vedle těchto písní byly skládány i písně o zázracích, či politických a historických událostech. Námět písní byl často ovlivněn zájmem kupujících, reagoval na zvyklosti, oblibu a náboženskou ideu obyvatel národa. „*Prodej*

¹⁵ Sládek, 2000, s. 14

¹⁶ c. d., s. 26

¹⁷ c. d., s. 253

těchto drobných tisků na trzích a poutích měl od 16. století vžitou podobu; prodavač, kramář, byl zároveň zpěvákem a za pomoci flašinetu nebo alespoň obrazové tabule zazpíval svým posluchačům a zároveň zákazníkům celou píseň.¹⁸ Písňové zpravodajství si oblíbily převážně lidové vrstvy. Četnou zásluhu na tvorbě letákové a novinové literatury měli kniháři, tiskaři a dřevorytci. Kramářské písně¹⁹ se tiskly obvykle v samostatných tiscích, ale někdy se autor nebo tiskař rozhodl je spojit a vznikl malý špalíček. V tradici kramářských písní pokračovalo Osvobozené divadlo Voskovce a Wericha – Píseň strašlivá o Golemovi, který chtíčem byl jat.

Kromě kramářských písní se v době baroka pší knížky lidového čtení, které v této době plní funkci vzdělávací i zábavnou. Uspokojují zájem měšťanských vrstev. Mezi barokní lidovou tvorbu patří, například hry - loutkové divadlo (Don Šajn), balady (Osířelo dítě, Matka vražednice, Sestra travička), pověsti (O Bruncvíkovi, Boží soud, O Růžovém paloučku). Pověsti z období baroka, ale nejen ty, nám adaptoval Alois Jirásek v knize **Staré pověsti české**. „*Jiráskův termín „staré pověsti české“ se vžil jako označení historicko-epických látek, jejichž nejstarší podobu známe z kroniky Kosmy Pražského z počátku 12 století, zčásti z legendy takřečeného Kristiána z konce 10. století. Spolu s názvem se Jiráskův výběr literárního zpracování historických motivů vžil jako jejich „lidová“ podoba nejen v nejširších vrstvách národa, ale v mnohém ovlivnil i vědecký přístup k pověstem. Nejlépe je to vidět v názorech na jejich lidovost a žánrovou podstatu.*“²⁰

První pověst (O Bruncvíkovi), o které bych se ráda zmínila, vypráví o nástupu Bruncvíka na trůn po smrti otce knížete Žibřida. Bruncvík chce získat pro svůj erb lva, aby dokázal své hrdinství. Opustil tedy truchlící manželku a vydal se na cestu. Bruncvík zažívá různá dobrodružství, například: jak posádku uvěznil ostrov a přežil jen on sám, protože ho odnesl pták Noh pryč z ostrova a tím mu zachránil život; jak pomohl lvovi, s kterým se pak spřátelil a on dostal svého slibu získat erb lva; jak se dostal blízko Jantarové hoře, jež si k sobě přitahovala všechny lodě, a na které byl uvězněn králem Olibriem, dokud neosvobodí jeho dceru ze spárů Baziliška; jak se Bruncvíkovi a jeho věrnému lvu podařilo princeznu osvobodit, avšak král slib nesplnil a z ostrova je

¹⁸ Sládek, 2000, s. 254

¹⁹ viz v příloze ukázka kramářské písně

²⁰ Karbusický, 1995, s. 7

nepustil, protože si přál, aby Bruncvík pojal za manželku osvobozenou dceru; jak nalezl meč, který na přání majitele usekne komukoliv hlavu a Bruncvík, aby se dostal pryč z ostrova, spáchal zlý čin - nechal králi a jeho dceři hlavu useknout; jak překazil svatbu manželce (poručil meči, aby ženichovi a ženichovo poddaným usekl hlavy) atd. Pověst dále vypráví, že meč byl pevně zazděn do pilíře Karlova mostu, kde se také nachází Bruncvíkova socha. Alois Jirásek uvádí, že až bude české zemi nejhůře, přijede na Karlův most svatý Václav, vezme do ruky meč a pobije nepřátele.²¹

Obava ze smrti prochází celou pověstí O Bruncvíkovi. Smrt je tu završujícím momentem příběhu – zemře král, jeho dcera a následně i budoucí ženich a jeho služebníci. Socha Bruncvíka na Karlově mostě byla vystavěna na přelomu 17. a 18. století a je barokní.

Pověst Boží soud v podání Aloise Jiráska vypravuje o Chodech v čele s Janem Kozinou. Chodové, hraničáři, chodili po hranicích a dbali na to, aby Němci nemýtili české hranice. Byli svobodnými, kromě krále neměli žádného pána, měli vlastní soud a to vše až do roku 1620 (bitva na Bílé hoře). Po této bitvě byli Chodové zbaveni těchto privilegií a to za pomoci Volfa Viléma Lammingera, který s nimi začal jednat jako s poddanými a požadoval po nich robotu. Chodové nemlčeli a nechtěli se tomuto pánovi poddat, vedli soudní pře, které prohráli. Po nějaké době si nový vládce Lomikar vyžádal i listiny, jež měli Chodové ve vlastnictví, aby nezapomněli na doby, kdy byli svými vlastními pány. Chodové listiny vydat nechtěli a tak začala soudní pře s Lomikarem. Chodové byli vězněni, nuceni se vzdát práv, kdo tomu tak neučinil, byl popraven. Kozina se svých práv zřící nechtěl a byl oběšen stejně jako jeho přítel Kryštof Hrubý, který nepodepsal prohlášení o své oddanosti. V den popravy roku 1695 se shluklo v Plzni, kde se poprava konala, osmašedesát Chodů. Kozina před šibenicí uviděl Lomikara, příčinu všeho špatného co se událo, a prohlásil: „*Lomikare! Lomikare! Do roka budeme spolu stát před súdnú stolicí boží! Hin se hukáže, hdo z nás -*“²², v tom kat podtrhl stoličku a Kozina zemřel. Uplynul rok od Kozinovy popravy a Lomikar celý mrzutý, zesláblý přijíždí na zámek do Trhanova. V noci popíjí a vysmívá se Kozinově

²¹ Jirásek, 1981 s. 140-156

²² c. d., s. 291

proroctví, ale co osud nechtěl, náhle Lomikar dostává mrtvici a umírá. Kozinovo proroctví bylo naplněno.²³

I zde je téma smrti velmi viditelné. Neustále vedené boje, při nichž zůstávají mrtví, smrt hlavního hrdiny na konci příběhu a zlo, jež je potrestáno nenadálou smrtí.

Smrt je určujícím motivem barokní tvorby. Objevuje se v pověstech, baladách, divadelních a loutkových hrách, písních duchovních a světských, kramářských písních a dalších jiných žánrech typických pro období baroka.

Na smrt upozorňovala v baroku různá znamení na těle (odchlíplé uši, odumírající konečky prstů) a předzvěsti. Jednalo se o jevy typu pádu předmětu ze stěny, bouchání na okno, řinčení řetězů položených na zemi a jiné podobné úkazy na první pohled magické, strašidelné a ničím jiným nevysvětlitelné. Nechyběly ani znamení v podobě snu (vypadlý zub, příchod bílé postavy do světnice - v 18. století byla bílá barva spojována se smrtí, až o mnoho let později ji nahradila barva černá). „*Smrt si může člověk přivodit i nedbáním některého zákazu, například vstoupí-li první do nově postaveného domu. Napřed se proto házela do novostavby kočka či jiný živý tvor.*“²⁴

²³ Jirásek, 1981 s. 239-257

²⁴ Macek, 1968, s. 251

3. KOMPARACE TŘÍ VARIANT POVĚSTI O KOSTLIVCI Z CHÝNOVA

Pověst vypráví o kostlivci, kterému na hřbitově byly mladíkem odcizeny zuby. Kostlivec zloděje navštíví v noci doma a straší ho za to, že ukradl, co mu nenáleží. Hlavní lidský hrdina si svou vinu uvědomí a chce zuby vrátit, ale už je pozdě. Viník musí být potrestán - zemře.

Ve městě Chýnově je tato pověst stále živá. Mezi místními obyvateli se dodnes povídá o kostlivci, jenž se plouží po městě a ukazuje si na přední zuby. Lidé spatřují kostlivece, jak zuby hledá a nenachází. Vypráví se, že až tehdy když kostlivec zuby nalezne, bude mít klid, ulehne zpět do hrobu a ploužení po městě ustane.

Obvykle je tento příběh místními obyvateli Chýnova, ale i v turistických průvodcích (například **Kam na víkend: Jižní Čechy** a další) nazýván pověstí.

Pověst poprvé uvádí František Domorázek jako součást studie **Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu**. K rozboru jsem vybrala tuto studii a její dvě upravená zpracování. První zpracování je od Radovana Krátkého - **O kolozubém kostlivci v Chýnově** a druhé je od Hynka Klimka - **Teskná báj o chudozubém kostlivci**. V této kapitole bych ráda přiblížila autory rozebíraných interpretací a obecně srovnala rozdíly a shody v jejich zpracování.

3.1 František Domorázek²⁵

František Domorázek napsal v roce 1895 studii **Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu** do časopisu *Český lid*, v níž zveřejnil vyprávění živá mezi lidem jižních Čech. Příspěvek obsahuje několik námětů pro různé pověsti a báje jižních Čech, například, že by se mělo po úmrtí bližního otevřít okno, aby mohla duše zemřelého v klidu odejít; oči mrtvého by měl zatlačit nejstarší z rodiny a nedívat se při tom na něj, protože jinak do roka zemře; tělo by se mělo omývat vodou vlažnou a nemluvit u toho,

²⁵ O autorovi jsem nenalezla jiné bližší informace.

aby se tělo mrtvého nerušilo; zemře-li dítě, jeho matka by neměla po celý rok jíst jahody, aby dítě na nebi od Panny Marie jahody dostalo a neumřelo hladem; obyvatelé stejného domu jako zesnulý by v nocích od smrti až do pohřbu z oken ven neměli vyhlédnout, neboť prý mrtvý obchází stavení ve svém bílém rubáši a kdo ho z okna zahlédne, do roka zemře; dále se zde uvádí pověst o muži, který přecházel hráz velkého rybníka schwarzenberského a zahlédl nad rybníkem světýlka. Muž uchopil kámen a vrhl jej mezi světýlka, protože byl zvědavý, co to tam asi může být. Kámen, však nedolétl, nýbrž se vrátil a udeřil ho prudce do tváře. Světýlka se náhle rozletěla směrem k němu a on strachujíc se o svůj život, se vydal na útěk. Pověst vypráví, že muže stihla odplata za tento neuvážený čin tak, že ztratil na celý rok řeč.; Ve Lhotě Zárybničné u Chýnova spáchal sebevraždu rolník, známý svou hamižností. Pověst vypráví, že pokud je v obci spáchána sebevražda nesmí se zvonit zesnulému umíráčkem, aby ves nevyhořela, popřípadě ji nepostihla jiná katastrofa. Také se vypráví, že člověka, který spáchal sebevraždu, si odveze na svém kole čert s ohnivýma očima; část jeho příspěvku do novin zaujímá analyzovaná pověst o kostlivci z Chýnova, který chodí strašit mládence za to, že mu ukradl zuby.²⁶ Tato krátká zmínka ve studii dala vzniknout pověsti o chýnovském kostlivci, jež je předmětem mého rozboru. Příběh byl o několik let později značně rozšířen nejen délkou, ale i po tematické stránce je obsáhlejší.

Hlavní postava u Františka Domorázka není pojmenována, o prostoru se zde nic nedozvídáme. Celý příběh pověsti se odehrává v jeden jediný den (omezené časové pásmo). Článek je psán dobovým jazykem, pro dnešního čtenáře je tento jazyk zastaralý (archaický).

3.2 Radovan Krátký (1921-1973)

Radovan Krátký byl prozaikem, dramatikem, humoristou, autorem literatury pro děti i knih populárně naučných, bohatá byla také jeho činnost překladatelská a editorská. Narodil se ve Staré Hlíně u Třeboně v rodině učitele. Vystudoval reálné gymnázium, poté pracoval jako dělník, úředník a krátce jako herec v divadle Míly Mellanové. V letech 1945-1949 studoval na FF Univerzity Karlovy český a latinský

²⁶ Domorázek, 1895, s. 241-244

jazyk, v této době také působil jako časopisecký a nakladatelský redaktor. V roce 1951 se stal redaktorem časopisu Dikobraz. Od roku 1957 působil jako spisovatel a překladatel z povolání s výjimkou dvou let, kdy se stal dramaturgem v Divadle Spejbla a Hurvínka. Zemřel v Praze.

Mezi jeho díla mimo jiné patří: Pojd'te s námi dělat satiru (1954), Pásek (1954), Abeceda hlouposti menší i větší (1955), Jedenadvacet senzací (1956), Bylo – nebylo (1956, premiéra 1955), Sašenka ztratila panenku (1957), Na lovu mořských d'áblů (reportáž pro děti, 1959), Bubáci aneb Malý přírodopis duchů, přízraků a strašidel (1961), Myšulín (1964), Tajuplnosti, mámidla a kejkle (1964), Hantýrka pro samouky (1965), Snář (1966), Bájce, žerty, pohádky a dobrodružné zkazky o putování na Měsíc (1967), Kocourkovské povídačky (1969), Dobrodruzi pěti moří (1970), Jihočeské pověsti (1996).

Dále spolupracoval s Československým rozhlasem (celoroční cyklus pohádkových příběhů pro děti Vrabčák Pepík), autorsky se podílel na scénáři k filmu Ukradená vzducholod'. Podle jeho knihy pro děti Bubáci aneb Malý přírodopis duchů, přízraků a strašidel vznikla volná dramatizace Strašidla a bubáci (CD, interpreti Jiří Lábus, Simona Stašová, Jiří Stivín).²⁷

Kniha **Jihočeské pověsti** Radovana Krátkého, do které je zařazena analyzovaná pověst **O kolozubém kostlivci v Chýnově**, musela na své vytištění čekat více než dvacet let. V 70. letech byla kniha připravena k vydání v českobudějovickém nakladatelství Růže, ale nakonec vyšla až v roce 1996 (po smrti autora) s původními ilustracemi Cyrila Boudy.²⁸

Radovan Krátký udržuje základní rámec příběhu. Pověst nerozšiřuje o vedlejší příběhy. Předlohy, neboli prvního vydání, se Radovan Krátký drží v závěru (hlavnímu hrdinovi se stane v lese nehoda a spadne na něj strom), dále se tyto dvě zpracování podobají ve stručnosti, jednoduchosti a také v popisu místnosti, který není nikterak rozsáhlý. Využívá prvků typických pro žánr pověst:

- příběh pracuje s nadpřirozenou bytostí, která je recipientovi předkládaná jako reálná a živá

²⁷

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=721>

²⁸

<http://tracker.cztorrent.net/torrent/z-jihoceskych-povesti-radovan-kratky/168528>

- nadpřirozená bytost se setkává s člověkem z určitého důvodu (pomsta a snaha dostat věc zpět)
- pověst je vázána ke konkrétní lokalitě - městu Chýnov
- primární zde není funkce zábavná, ale didaktická (mravně poučit)
- neočekávaný tragický konec

Radovan Krátký příběh doplnil o jméno hlavního lidského hrdiny, o příčinu jeho jednání (msta dívce). Jeden den kostlivcova nočního strašení mění na dny tři.

Radovan Krátký používá ve svém zpracování obrazná pojmenování: „čeho je moc, toho je příliš“²⁹, „to zpívají i vrabci na okapu“³⁰, „člověk zamečet dovede, ale od kozla se nikdo zpěvu nedočká“³¹, „netahal za nohu“³², „kulhala na rozum“³³, „zadrnčely, jako by kolem jel těžký valník“³⁴, „husí kůže“³⁵, „by se v něm nikdo krve nedořezal“³⁶, „svalil se na zem jako špalek“³⁷, „odespal si první veršík“³⁸, „vlasy jako havran“³⁹. Nalezneme zde i nespisovné výrazy, například „špás“⁴⁰, „almara“⁴¹. Autor tato obrazná pojmenování, ale i nespisovné výrazy využívá k oživení textu, působí na lidskou představivost, snaží se zaujmout a zároveň zveličit a přiblížit situaci. V textu obrazných pojmenování ani nespisovných výrazů není nadbytek, tudíž je my jako čtenáři nepocitujeme jako zbytečné, ba naopak pověst nám zpestřují. V této pověsti dále najdeme řadu archaických a knižních výrazů, například: „pacholek“⁴², „umrlec“⁴³,

²⁹ Krátký, 1996, s. 58

³⁰ c. d., s. 58

³¹ c. d., s. 58

³² c. d., s. 58

³³ c. d., s. 58

³⁴ c. d., s. 59

³⁵ c. d., s. 59

³⁶ c. d., s. 59

³⁷ c. d., s. 59

³⁸ c. d., s. 61

³⁹ c. d., s. 59

⁴⁰ c. d., s. 58

⁴¹ c. d., s. 59

⁴² c. d., s. 58

⁴³ c. d., s. 59

„rubáš“⁴⁴, „přístěnek“⁴⁵, „okamihu“⁴⁶, „zalomozil“⁴⁷, „propase“⁴⁸, „hlesnout“⁴⁹. Domnívám se, že použití těchto výrazů zde není záměrné, například jako součást ozvláštnění textu, nýbrž jsou spontánním vyjadřováním pisatele té doby.

3.3 Hynek Klimek (1945)

Hynek Klimek se narodil v Praze. Od roku 1978 žije v Českých Budějovicích. Jeho původní povolání je stavební technik, toto povolání opustil a v lednu roku 1990 se stal novinářem, kterým zůstal po dobu patnácti let, poté se rozhodl pro svobodné povolání literáta, publicisty. Mezi jeho samostatné tituly, které byly vydány, patří: Hadí příkop (1989), Milenci, andělé a ti druzí (2001), Strašidla od Šumavy po Prahu (2002), Mýty a báje staré Šumavy (2003), Mýty, báje a povídky jižních Čech (2004), Hříšníci ze šumavských vrchů (2005), Smrt krásné stopařky (2006), Jak se z divoženky stala krásná víla (2007), Příběhy víly Vodánky (2007), Kam na víkend: Jižní Čechy I., II. - včetně vlastních fotografií (2007, 2008), O víle Vodánce (2007), Jak Klárka pomohla víle a víla Klárce (2008), Neznámé Čechy (2008), Neznámé Čechy (2009), Vládcové našich hor (2009). Spolupracuje také s Českou televizí: Toulavá kamera (14 scénářů), Tipy na výlet (11 scénářů).⁵⁰

Hynek Klimek pověst o chýnovském kostlivci přepracoval více než Radovan Krátký. Pověst pojmenoval **Teskná báj o chudozubém kostlivci** a začlenil ji do knihy **Mýty, báje a povídky**. Jedná se o báj, jak uvádí v názvu? Rozdíl mezi pověstí a bájí je malý.⁵¹ Příběh je vázán k městu Chýnov (typické pro pověst - svázanost s určitou lokalitou). Toto zpracování je však delší než předchozí pověst, je psáno formou vyprávění. Jedná se o několik menších příběhů (například kde vyrůstal hlavní hrdina Franta; společná rána a večery na statku; lživý příběh o Madle, která krade čeledínům jídlo; průběh místní mše; návštěva kostela; neuskutečněné myšlenky Franty jak by mohl

⁴⁴ Krátký, 1996, s. 59

⁴⁵ c. d., s. 59

⁴⁶ c. d., s. 59

⁴⁷ c. d., s. 61

⁴⁸ c. d., s. 61

⁴⁹ c. d., s. 61

⁵⁰ <http://www.rcfabianek.estranky.cz/clanky/hynek-klimek.html>

⁵¹ Viz kapitola 1. Pověst, podkapitola 1.3 Podobnost s jinými žánry

vrátit zuby; jak Franta zanechal zuby v lese) složených v jeden celek. Těmito několika aspekty můžeme Klimkovu interpretaci nazývat bájí.

Klímeček rozsáhleji popisuje komůrku, vzhled hlavního hrdiny Franty, přibližuje podobu a jednání lidí na statku. V závěru se Frantovi nestane nehoda, ale umře doma v posteli s vystrašeným výrazem ve tváři.

Autoři mají společné užití obrazných pojmenování, zde najdeme například tato: „došlo na lámání chleba“⁵², „drž jazyk za zuby“⁵³, „šel, kam ho nohy vedly“⁵⁴, „styděl se za to až do morku kostí“⁵⁵, „raději by se propadl do země“⁵⁶, „s nohama těžkýma, jako by byly olověné“⁵⁷, „stálo slunce nad hlavami“⁵⁸, „zuby ho tížily v kapse a zdálo se mu, že jej přes látku pálí do stehna“⁵⁹, „slunce se sklonilo k obzoru“⁶⁰, „slunce se umoudřilo“⁶¹, „padlo šero“⁶², „toho už probere až anděl k poslednímu soudu“⁶³, „Boží cesty jsou nevyzpytatelné“⁶⁴. Hynek Klímeček stejně jako Radovan Krátký pracuje s časovým pásmem tří dnů. Archaické výrazy u něj nacházíme zřídka „křesadlo“⁶⁵, „řezanka“⁶⁶, „chomout“⁶⁷, „houně“⁶⁸, ba naopak více využívá nových, či neobvyklých slov a slovních spojení „hromotluk“⁶⁹, „vykutálený taškář“⁷⁰, „koukal vykuleně“⁷¹, „koukali jsme s ostatními, co by se s tím dalo dělat, ale nic jsme nevykoukali“⁷², „motovidlo“⁷³, „darmožrout“⁷⁴.

52 Klímeček, 2004, s. 103

53 c. d., s. 103

54 c. d., s. 105

55 c. d., s. 109

56 c. d., s. 109

57 c. d., s. 109

58 c. d., s. 110

59 c. d., s. 111

60 c. d., s. 111

61 c. d., s. 112

62 c. d., s. 112

63 c. d., s. 112

64 c. d., s. 112

65 c. d., s. 107

66 c. d., s. 108

67 c. d., s. 111

68 c. d., s. 112

69 c. d., s. 101

70 c. d., s. 103

71 c. d., s. 103

72 c. d., s. 103

73 c. d., s. 108

74 c. d., s. 109

4. ANALÝZA MOTIVŮ TYPICKÝCH PRO POVĚST O CHÝNOVSKÉM KOSTLIVCI

Za základní metodu pro rozbor pověsti o chýnovském kostlivci jsem zvolila princip motivický. Takovýto rozbor přinese řadu odhalení rozdílů a shod v interpretacích výše vyobrazených autorů a poukáže na vývoj této pověsti. Z těchto dvou důvodů jsem ho zvolila za primární.

„Motivický princip se zdá být jedním ze základních principů hloubkového uspořádání literárního díla a budování jeho smyslu. Tato teze je však nezpochybnitelná pouze tehdy, budeme-li za motiv pokládat jakýkoli opakující se prvek, jímž tedy může být, hláska, slovo, předmět, intonační schéma aj. Tyto prvky se však stávají motivy jen v případě, že jsou záměrně rozmístěny a opakovány v textu, v němž se na základě podobného opakování vytváří určitý systém.“⁷⁵ Toto hledisko v rámci teorie literatury nazýváme užší princip. Motivem je tedy pouze takový prvek, jenž se opakuje. Pokud ale budeme za motiv považovat všechny prvky, které jsou součástí textu, pohybujeme se v kategorii širšího pojetí. V této práci bych nejraději využila k rozboru pouze užší pojetí, ale tím bych se omezila jen na prvky jasné a zřetelné. Vypadly by prvky, jež jsou použity v podobě různých synonym, opisů, obrazů, metafor, ale také důležité figury, jež se v díle vyskytují jen jednou.

Z tohoto důvodu v práci aplikuji obě pojetí, ale více se zaměřím na pojetí užší. Znamená to tedy, že se budu orientovat na opakující se motiv, avšak nevyřadím metafory, figury a obrazy, jež vedou k pochopení významu textu. V této části se také pokusím nalézt stejné, ale i odlišné motivy pro všechny tři interpretace. *„Pojetí motivu potom ovšem do značné míry závisí na způsobu interpretace, je součástí určitého výkladu díla – samo objevení motivu a jeho rozpoznání v různých proměnách je záležitostí interpreta, chytajícího se při svém výkladu nesterjně silných motivických vláken a sítí, tvořených autorem vědomě, ale namnoze i polovědomě.“⁷⁶*

⁷⁵ Hodrová, 2001, s. 722

⁷⁶ c. d., s. 723

Nejvíce se v rozboru budu věnovat motivu postavy, na které se odlišnosti zpracování nejvíce projevují. „*Postava totiž představuje takový prvek literárního díla epického a dramatického, který prostupuje všechny jeho roviny či složky a zřetelněji než jiné jeho prvky ukazuje jejich propojenost.*“⁷⁷

Do výčtu motivů jsem zařadila pouze takové motivy, které považuji za ústřední a významné v rámci kontextu práce, tudíž ani zdaleka jsem nevyčerpala všechny druhy, které motivický princip zahrnuje.

4.1 Motiv klíčový

Klíčový motiv zaujímá významné místo mezi motivy. Často vystupuje v názvu (*O kolozubém kostlivci v Chýnově*⁷⁸, *Teskná báj o chudozubém kostlivci*⁷⁹). Zde určíme identitu klíčového motivu snadno, někdy nás však může název mýlit (*Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu*⁸⁰), zde není specifikováno, co v textu bude hlavní myšlenkou.

4.2 Kolektivní motiv (téma)

„*Podle Daniely Hodrové je za téma pokládáno obecnější motivické komplexy a toposy, které se vracejí v různých dílech (cesta, město-labyrint, dům, návrat domů), přesahují jejich významovou strukturu a nezřídka mají filozofický a ontologický význam, případně se vztahují k archetypům a nejsou významné jen v jedné epoše, ale v rámci celé lidské kultury. Téma se jeví a proměňuje v motivech, tj. je vyjadřováno různými způsoby a prostřednictvím mnoha motivických komplexů, zahrnujících motivy časové, prostorové, syžetově-dějové, motivy – postavy aj.*“⁸¹ Téma je tedy souborem motivů. V pověsti o chýnovském kostlivci nacházíme téma hledání, viny, trestu a smrti.

Smrt nás provází celým příběhem, odkazuje k poetice baroka. Smrt je ustavičně přítomna v postavě kostlivce, z něhož je cítit chlad, strach, prázdnota, ale i v prostoru,

⁷⁷ Hodrová, 2001, s. 519

⁷⁸ Krátký, 1996, s. 58

⁷⁹ Klimek, 2004, s. 101

⁸⁰ Domorázek, 1895, s. 241

⁸¹ Hodrová, 2001, s. 739

ve kterém se děj odehrává (hřbitov, temná komůrka). Smrt je tu také završujícím momentem příběhu (hlavní lidský hrdina vždy zemře).

4.3 Opakující se motiv (leitmotiv)

Jedná se o centrální motiv, který se několikrát vyskytuje v různých rovinách díla (jméno postavy – „Tomeš“⁸², „Franta Kolomazník“⁸³). „Hlavním smyslem leitmotivické struktury je posílení koherence textu a „proudění“ významu.“⁸⁴

4.4 Motiv intertextový

„V případě intertextového motivu nejsou proměny jeho významu určeny jen kontextem v rámci díla, ale i kontextem děl téhož autora, konečně pak kontextem děl různých autorů, kontextem celé epochy, ba dokonce celé literatury.“⁸⁵ Za těchto předpokladů vyvstává na povrch otázka, zda všechny motivy nejsou intertextové.

4.5 Motiv jednovýskytový (monomotiv)

Mezi takovéto motivy řadíme zevnějšek postavy (šlachovitý), oděv (bílý rubáš), gesto (pohyb ruky směrem k čelisti), výraz tváře (hrůza), určitý typ chování (snaha nepravost napravit), čin (hození zubů přes zed') apod.

4.6 Motiv postavy

Postava zahrnuje celou škálu motivů, například jméno, zevnějšek, chování, pocity, myšlenky a činy. To vše se snaží autoři dát druhé hlavní postavě, muži - čeledínovi. Vnější charakteristika, činy a jméno jsou v textu snadno identifikovatelné na rozdíl od pocitů, myšlenek. Popis zevnějšku (černé vlasy, menší štíhlé postavy) se podílí

⁸² Krátký, 1996, s. 50

⁸³ Klimek, 2004, s. 101

⁸⁴ Hodrová, 2001, s. 724

⁸⁵ c. d., s. 727

na jednotě obrazu těla, jehož součástí je i popis oděvu. Tento popis koresponduje se společenským zařazením (čeledín – nižší společenská vrstva), které si recipient z deskripce vytvoří. „*Postava patří v literárním díle k opěrným bodům zajišťujícím koherenci textu, a to i tehdy, je-li tento motiv „defektní“, tj. chybí-li postavě některé tradiční rysy, je-li postava „bez vlastností“ apod.*“⁸⁶ Za motivy lze také považovat vlastnosti hrdinů (odplata, mstivost), jejich počet (dva - kostlivec, mládenec) a jednání (děsit, krást).

4.6.1 Postava kostlivce

V každé ze tří interpretací pověsti o chýnovském kostlivci nalezneme motiv postavy - kostlivec znázorňující obraz smrti, strachu a beznaděje. S touto interpretací můžeme polemizovat a považovat kostlivece za motiv odplaty. Kostlivec může být také motivem bytosti, která nežije, ale přesto není zcela mrtvá, někdy také nazývána „*bytost nemrtvá*“⁸⁷. Takováto stvoření se zjevují na místech, jakými jsou hroby, pohřebiště či domy, kde dotyční zemřeli. Pro kostlivece je nejtýpější hrob. Říká se, že nemají rádi posvěcené předměty (medailonky se svatými, růžence), modlitby, úsvit. V pověsti od Hynka Klimka se hříšník několikrát pomodlil za svou krádež (nepravost) a za záchranu svého života, i ve zpracování Radovana Krátkého tento čin (modlení se) nalezneme. O kostlivcích se dále mezi lidem povídá, že přicházejí o půlnoci a se zakokrháním kohouta odcházejí, nejinak je tomu v analyzovaných pověstech. Motivy času autoři (Radovan Krátký a Hynek Klimek) nezapomněli do děje zakomponovat (viz níže motiv času).

O této nadpřirozené bytosti se v příběhu u vybraných tří zpracování nedozvídáme takřka vůbec nic, pouze oděv nám autoři Radovan Krátký a František Domorázek přibližují („*kostlivec je zahalen do bílého rubáše*“⁸⁸). Fyziognomie zevnějšku je zde podávána jedinou částí oděvu. Autoři v této fázi předpokládají čtenářovu imaginaci a asociaci. Na základě svých zkušeností si má recipient kostlivce představit. Předpokládají, že není potřeba dále kostlivece prezentovat. „*Tento model s nekomentovanými, případně hypotetizovaným jednáním vyžaduje od čtenáře zvýšenou*

⁸⁶ Hodrová, 2001, s. 731

⁸⁷ <<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Nemrtv%C3%BD&oldid=8228917>>

⁸⁸ Krátký, 1996, str. 59; Domorázek, 1895, s. 243

*míru aktivity, a že předpoklad podobné aktivity je v něm přímo zakotven.*⁸⁹ Kostlivec vystupuje v příbězích jen ve třech scénách, přesto se stává důležitým mezníkem ke smyslu a významu díla, takovými „svorníkem“⁹⁰ podle Daniely Hodrové bývají „záhadné postavy s tajemstvím“⁹¹. „V textu plní konstrukční úlohu, a to v míře dozajista mnohem vyšší, než sama postava hlavního hrdiny,⁹² jež se objevuje v textu neustále.

4.6.2 Koncepce postav v konkrétních pověstech

První zpracování pověsti, které jsem vybrala ke svému rozboru, nacházíme v časopise Český Lid z roku 1895, jak už bylo výše podrobněji řečeno, příběh sepsal František Domorázek. Hlavní postava je zde vyjádřena pouze pomocí promluvy vypravěče. Autor vypravuje o „jednom“ člověku, blíže ho nespécifikuje. Nedovídáme se věk ani vzhled. Pouze to, že čin, kterého se dopustil, udělal z žertu. Nejspíše se tedy jedná o člověka nezodpovědného, lehkovážného, který byl potrestán za svou lehkomyšlnost. Podle dávných zvyků se nemají brát žádné lidské ostatky (kosti, zuby) ze hřbitova. Kostlivec si pro ně přijde (jako je tomu i zde), a ten kdo tento zlý čin spáchal, bude potrestán. Pokud se stala nepravost nevědomky, msta bude vykonána pouhým postrašením „až mu černé vlasy do rána zbělají jako sníh“⁹³, pokud ale čin byl úmyslný, jako v příběhu od Františka Domorázka, smrt hříšníka nemine a to se také stalo.

Kostlivec je zde popisován až ve vypjaté scéně, jako „kostra zahalená v bílém rubáši“⁹⁴, která si levou rukou ukazuje na dáseň s chybějícími zuby.

V pověsti od Radovana Krátkého dostala hlavní postava člověka (mládence) jméno Tomeš. Jméno je zde důležitou součástí textu, ovlivňuje další komponenty literárního díla, například zvukovou a lexikální stránku. Jméno Tomeš se stává opakujícím se motivem (leitmotivem) textu. Tomeš je čeledínem (pacholkem) na statku. O jeho zevnějšku se dozvídáme velmi málo, pouze že měl krásné přirozené „vlasy jako

⁸⁹ Hodrová, 2001, s. 522

⁹⁰ c. d., s. 539

⁹¹ c. d., s. 539

⁹² c. d., s. 539

⁹³ Domorázek, 1895, s. 16

⁹⁴ c. d., s. 243

*havran*⁹⁵, které se v průběhu příběhu (po nočních návštěvách kostlivce) přeměnily ve vlasy šedivé až bělavé. Mezi jeho povahové rysy patří veselost a žertovnost. Chování Tomeše se nám prokáže hned ve druhém odstavci. Jedná se o člověka pomstychtivého, tato nedobrá vlastnost se mu také vymstí. Hlavní hrdina je si své viny vědom a pokusí se zuby vrátit, i když ne slušným a důstojným způsobem (zuby přehodí přes hřbitovní zeď), přesto trestu neunikne. Návštěvy ze hřbitova se už nedočká, ale podle tohoto zpracování se mu za nějaký čas stane nehoda během roboty. Jeho mladý život skončí, když na něj spadne borovice při kácení stromů.

Kostlivec v pověsti od Radovana Krátkého je představován pomocí drobných znaků. Pro zuby si přichází, „*zahalen do bílého rubáše*“⁹⁶. Dále se v tento moment dozvídáme, že má „*zubatá ústa, kostnaté hnáty a místo očí prázdné oční důlky*“⁹⁷. Je zde nazýván „*kostrounem*“⁹⁸, „*umrlcem*“⁹⁹.

Setkáváme se zde i s nepřímo vystupující třetí postavou (nepojmenovaným mladým děvčetem), jež je zobrazena výrokem jiné postavy konkrétně čeledínem Tomešem. Na děvčeti měla být pomsta vykonána. Nevědomky se tak stala viníkem následné smrti hlavního hrdiny. Zatímco hlavní postava Tomeše je zde vykreslena celkem podrobně, tato vedlejší postava nemá jméno, fyzický vzhled ani „duši“. Radovan Krátký se starším příběhem velmi inspiroval. Ponechal hlavní témata hledání, viny, trestu a smrti, nepřidal vedlejší příběhy.

Hynek Klimek pověst rozšířil nejen o postavy, které budou dále blíže specifikovány, ale i o víru v Boha a příběhy ze života na statku, o statkářích a nedělních návštěvách mší. Postava mládence zde dostala také jméno, ba dokonce i příjmení. Jméno je však poněkud jiné, neshoduje se se jménem od Radovana Krátkého. Čeledína autor pojmenoval Franta Kolomazník. Tím, že autor hlavního hrdinu pojmenoval jménem i příjmením, mu zajistil identitu, které čtenář využívá k lepšímu pochopení postavy a eventuálnímu ztotožnění se s ní. Na začátku příběhu se o něm dovíme, že pochází ze vsi od hradu Choustníka. Franta má mnoho sourozenců, pochází ze široké

⁹⁵ Krátký, 1996, s. 61

⁹⁶ c. d., s. 59

⁹⁷ c. d., s. 59

⁹⁸ c. d., s. 59

⁹⁹ c. d., s. 61

rodiny, žijící pospolu v chudobě, přesto vyžijí díky menšímu poli a louce u lesa, které vlastní. V průběhu vyprávění se dovídáme o Frantovi různé podrobnosti, například, že jeho zpěv zní falešně, a proto se stydí zpívat, různá specifika jeho fyzického vzhledu „*nebyl svalnatý, urostlý hromotluk, spíše šlachovitý, příliš nevyrostl a ramena také neměl široká*“¹⁰⁰. Dále se dozvídáme, že je silný a pracovitý. Mládenec si svůj čin hned po první noci uvědomí. Vytrhané zuby chce vrátit na hřbitov, jenže nemá ve službě čas se dostat ke hřbitovu, a proto v pocitech beznaděje spáchá neuvážený skutek, zanechá zuby v lese v pařezu stromu. Franta Kolomazník, stejně jako v předchozích dvou příbězích, svou krádež splatí vlastní smrtí.

Kostlivec je zde postavou, jejíž povahové rysy můžeme jen hádat pomocí činů - chce zpět od zloděje to, co mu patří, tj. zuby (touha po svém vlastnictví). Ukradené zuby nadále hledá (vytrvalost), a protože je dodnes nenašel, tak bloudí městem a svým hledáním straší místní obyvatele Chýnova, kteří si vyprávějí o kostlivci ukazujícím „hnátou“ směrem k ústům. Co se týče vzhledu ani ve vypjatých scénách se nedozvídáme o ošacení absolutně nic. Pouze označení pro horní končetinu „*bezmasá hnáta*“¹⁰¹ nám asociuje strach, hnus, pochmurnost, takže rozpoznáváme, že na hlavního hrdinu nic dobrého nečeká.

Hynek Klimek do své pověsti zařadil kromě těchto dvou hlavních postav, jež jsou typické pro všechna tři zpracování, ještě dvě, v rámci jeho zpracování příběhu neméně důležité osoby, a to sedláka a děvečku. Sedláka nepojmenoval, ani vzhledově necharakterizoval, ale přibližuje nám ho pomocí jeho jednání a vystupování. Popisuje ho jako člověka s nepříliš dobrou reputací a charakterem (nemilosrdný, chamtivý, lakomý, přísný, tvrdý, rozkazovačný, výhružný).

Druhou podstatnou postavou je děvečka Madla. O její důležitosti svědčí mimo jiné fakt, že jí byla přidělena totožnost (jméno), charakteristické fyzické rysy (naducané tváře, kulatoučká). V pověsti vystupuje i ve vedlejším příběhu o donášce jídla dělníkům. Její provinění spočívá v tom, že se zalíbila jednomu z Frantových spolupracovníků, který Madlu lživě pomluvil, jak všem čeledínům jídlo krade a ujídá, proto je také tak hezky boubelatá. Franta je milý, hodný kluk, přesto si nechce nechat ujídání líbit a touží se Madle pomstít ukradenými zuby z lebky. Zde se ukazuje Franta

¹⁰⁰ Klimek, 2004, s. 101

¹⁰¹ c. d., s. 107

Kolomazník jako tvrdohlavý pomstychtivec. V této chvíli se o chystaném Frantově jednání, dozvídáme pomocí jeho vnitřního monologu. Franta si vybavuje pocity, které by mohla Madla z pomsty mít, tj. strach a hrůzu. Vypravěč tedy do děje zapojil proud vědomí. Pravdivé vlastnosti Madly v příběhu můžeme jen hádat, například, že byla pracovitá. Kromě těchto příznakových postav zde dále vystupují vedlejší postavy:

- sedláková žena - křesťanka, poctivě chodící do kostela, jež víru vyžaduje jak po svém choti, tak po poddaných
- kněz - pomalý, pečlivý, starý
- Frantův spolupracovník - lživý

Na závěr je třeba dodat, že postava kostlivce je klíčovým motivem v rozebíraných pověstech, funguje jako „*scelující postup*“¹⁰².

4.6.3 Mravní ponaučení z pověsti vyplývající

Postava se určitým způsobem projevuje, a to buď záporně, nebo kladně. Má určité specifické vlastnosti, podobu, plní v příběhu určitou úlohu, dospívá k mravnímu ponaučení, zde ani poučení se z hříchu a následné pokání nestačí hlavnímu hrdinovi k záchraně života. Nepravosti v pověstech o chýnovském kostlivci byly spáchány vědomě a se záměrem - k činu (krádeži) postavu vedla pomsta, odplata, zášť, a nikoli dobrý úmysl, z tohoto důvodu nemohl hlavní hrdina dopadnout jinak a musel zemřít.

Mravní ponaučení, neboli poučení se ze špatnosti, zde konkrétně ze špatnosti lidského jednání, v pověsti nejlépe vystihují citáty, kterými autoři František Domorázek a Radovan Krátký začínají pověst:

*„Nemají se bráti žádné kosti z kostnice domů, neboť mrtvý, jemuž tyto kosti náležejí, si pro ně přijde, a kdo ten čin spáchal, jistě trestu neujde.“*¹⁰³

[František Domorázek]

¹⁰² Hodrová, 2001, s. 537

¹⁰³ Domorázek, 1895, s. 243

„Se zlou se potáže, seber-li někdo na hřbitově kost či něco z rakve umrlého, aby s tím pak tropil zlomyslnosti nebo darebačiny. Hrozný trest ho za to dojistá nemine.“¹⁰⁴

[Radovan Krátký]

Kromě těchto spisovatelů, nalezneme i jiné osobnosti, které během života pronesli výrok s mravním ponaučením, jež se svým významem podobají analyzované pověsti, například:

„Za způsobenou škodu když pomstít se chceš člověku, vede tě hněv, ten potlač u samého zrodu! Protože v koloběhu žití přinášel už od věků právě hněv lidem vždycky nejkrutější škodu.“¹⁰⁵

[Sakja-pandita]

„Co jsi udělal v hněvu, může škodit jiným, ale i Tobě samému.“¹⁰⁶

[Hugolín Gavlovič]

Lidé by se měli z těchto citátů poučit a mravní zásady v nich obsažené dodržovat. Hlavní hrdinové v příběhu se těchto moudrých a cenných rad neřídili, a proto je stihnul trest. Krádež je trestuhodná, ale obzvláště zavrženíhodné je ve všech kulturách okrádání mrtvých nebo loupež jejich ostatků.

4.6.4 Proppovská funkce postav

Postava hlavního lidského hrdiny obsahuje „*proppovskou funkci - zhřešení, vina, zločin a trest*“¹⁰⁷. Tuto teorii Vladimír Propp vylíčil ve své práci nazvané **Morfologie pohádky**. Postavy u všech tří autorů zhřeší krádeží, vinu si uvědomí a chtějí ji odčinit. Zločin je už spáchán, a proto trestu nemohou uniknout. Jsou potrestáni trestem

¹⁰⁴ Krátký, 1996, s. 58

¹⁰⁵ <http://cituj.cz/Citaty/kat-147.aspx>

¹⁰⁶ <http://cituj.cz/Citaty/kat-147.aspx>

¹⁰⁷ Hodrová, 2001, s. 731

nejvyšším, a to smrtí. Vina je důsledkem činu, po činu následuje trest. Tento řetězec tvoří základ příběhu pověsti o chýnovském kostlivci.

4.7 Motiv věci¹⁰⁸

Lidská bytost vnímá části světa, předměty, jež ji obklopují, a zaujímá k nim určitý vztah. Dále vnímá vazby mezi věcmi a jevy, mezi věcmi a časem. Motivem v literárním díle tedy může být i předmět, popř. předměty - zuby, lebka, kostlivec. To jsou tři hlavní motivy věci v této pověsti, nacházíme je ve všech třech zpracováních. „*O stoupajícím významu literární věci svědčí i fakt, že se právě od doby romantismu věc ocitá v názvu díla.*“¹⁰⁹ Jednoznačně je to vidět v díle Radovana Krátkého (kolozubý kostlivec) a Hynka Klimka (chudozubý kostlivec). U Františka Domorázka v názvu tento motiv věci (zuby, kostlivec) nenalezneme.

Jak už bylo výše řečeno, v pověsti nalezneme tři hlavní motivy věci, a to lebku, zuby a kostlivec. V antologii **Malý svět jest člověk, aneb výbor z české barokní prózy** je lebka definována jako „*symbol Ježíšova vítězství nad smrtí vykoupení hříchu včetně hříchu prvotního*“¹¹⁰. V naší pověsti je lebka spíše než symbolem vykoupení se z hříchu motivem vlastnictví, které nemá být poškozeno a nějak s ním manipulováno.

Zuby zde figurují jako prostředek pomsty, odplaty, a to nejen ve významu pomsty mládence ženě, ale také ve vztahu kostlivce k mládenci. Postava kostlivce hledá věc (zuby). Zuby dostávají symbolický smysl příběhu. Postava neustále hledá a nachází pouze viníka, nikoli předmět, a proto se skrz věc mstí. Zuby zde fungují jako magické entity, slouží k tomu, aby do značné míry spoluurčovaly osud postavy a jako atribut o postavě vypovídaly. Na konci příběhu se ze zubů mrtvého kostlivce stává fatální věc anticipující smrt postavy.

Jako nástroj pomsty zde kromě zubů figuruje také kostlivec. „*Literární věc se vyznačuje širokým rozpětím na ose materiality a duchovnosti, světskosti a posvátnosti, neživotnosti a životnosti, přitom tam, kde dospívá do krajního bodu duchovnosti, se*

¹⁰⁸ Toto neobvyklé označení (motiv věci) používá Daniela Hodrová ve své knize ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století, z které má teorie motivu primárně vycházet, proto ponechávám tento název.

¹⁰⁹ Hodrová, 2001, s. 700

¹¹⁰ Sládek, 1995, s. 191

*de facto jako věc rozplývá, její materiální slupka odpadá, blíží se stavu vědomí.*¹¹¹ Příkladem takovéto věci je kostlivec, jehož význam se v příběhu pohybuje od materiálního objektu přes nástroj pomsty až po magickou postavu, jež si přišla pro svůj majetek a pomstila provinilce. Ožívající mrtvola zaujímá zvláštní místo mezi předměty. Kostlivec se chová jako magický předmět, hranice mezi živým a neživým se stírá, tudíž i jeho lze považovat za motiv věci a ne jen za postavu.

Ve zpracování Radovana Krátkého objevíme navíc motiv okna, popřípadě okenních tabulek. Motiv je v textu několikrát opakován, jsou mu přiřazeny různé verbální výrazy (zadrnčely, skřípaly), jež mají ve čtenáři evokovat hrůzostrašnost, na druhé straně uzavřené, ač skřípající okenice ve čtenáři vyvolávají pocit hrdinova bezpečí (okenice jsou zavřené, proto se k němu nikdo nedostane).

Hynek Klimek ve svém zpracování použil kromě tří společných motivů ještě další tři. Tím prvním jsou dveře, jež nám asociují stejně jako u Radovana Krátkého okna pocit jistoty a zároveň v nás evokují strach, hrůzu (cloumání, ťukání, bušení) a zvědavost, co se skrývá za nimi. Okna jako motiv bezpečí zde Hynek Klimek zaměnil za dveře a motivu oken dal jinou dimenzi - motiv nejistoty, nestálosti, místo kudy může kdokoliv vlézt a dostat se skrz ně do místnosti, do prostoru bezpečí („*bezmasá hnáta se natahovala dovnitř, k Frantovi se pokoušel protáhnout kostlivec, od okénka k němu doléhalo škrábání a chrastění*“¹¹²). Naštěstí pro hlavního hrdinu okénko bylo malé a kostlivec se dovnitř nedostal. Posledním rozlišujícím motivem od ostatních zpracování je socha sv. Floriána - socha s helmou na hlavě, postříbřeným krunýřem na hrudi a putýnkou v ruce, z níž vytéká proud vody na hořící dům. Plameny v hlavním hrdinovi (Frantovi) vyvolaly představu pomsty, jak se Madla bude jednou smažit v plamenech pekla. Socha Floriána je nejen motivem představ msty, ale také motivem víry v Boha. Předmětů a činů spojených s vírou v tomto zpracování nalezneme značné množství, například ranní i noční modlitby, zvuky varhan, metafora posledního soudu, předměty v domě – svíčka, kterou hlavní hrdina zapaluje pomocí křesadla a suchého sena, aby si posvětil na kostlivcovu hnátu a pomodlil se u ní za svůj život.

¹¹¹ Hodrová, 2001, s. 701-702

¹¹² Klimek, 2004, s. 107

„Smysl věci v příběhu vyvstává spolu se smyslem celého příběhu.“¹¹³ O pravdivosti tohoto tvrzení jsem se v průběhu čtení a následného rozboru přesvědčila. „Typologie věcí, s nimiž člověk vstupoval do v různé míře posvátného kontaktu, prozrazuje také zvláštní vztah věci a času. Ostatky směřují k minulosti.“¹¹⁴ Kostlivec jako věc ve vztahu k času zde odkazuje k minulosti a nabývá magičnosti.

4.8 Motiv času

Důležitou roli v příběhu hraje i čas. Společným motivem času pro všechny tři zpracování je noc. Kostlivec chodí děsit hlavního hrdinu v noci. Noc v nás vyvolává strach, obavy, bezmoc. Je spojována s nebezpečím.

V prvotním zpracování Františka Domorázka se událost odehrává v jednom jediném dni. Hlavní hrdina dá na radu moudré babičky a ihned po první noci, v níž ho kostlivec navštívil a vystrašil, zuby vrací. Kostlivec za ním už nepřichází. Příběh je ukončen zmínkou, že hlavní hrdina je zabit za týden v lese při kácení stromů.

Ve zpracování Radovana Krátkého a Hynka Klimka se příběh neodehrává ve zhuštěném časovém pásmu jednoho dne, nýbrž ve dnech třech.

Dále u autorů nalezneme motiv půlnoci, dobu, v níž se kostlivec hlavnímu hrdinovi zjevuje. Radovan Krátký půlnoc nazývá „*hodinou duchů*“¹¹⁵. Druhý den se sice zjevuje kostlivec až po půlnoci, protože hlavní hrdina se této hodiny chtěl vyhnout a přečkal půlnoc mezi lidmi v hospodě, navzdory tomu, že se strašení v tuto hodinu neudálo, hraje zde významnou roli jako určující motiv času. Dále se zde objevuje doba, kdy zakokrhá kohout, čas kdy „kostroun“ mizí.

Nejinak je tomu u Hynka Klimka, i zde půlnoc hraje důležitou roli. Tentokrát je Franta strašen v tuto hodinu každý den po dobu tří dnů. „*Když zvon na kostelní věži odbil půlnoc, ozvalo se zaklepání na okénko.*“¹¹⁶ Kostlivec jako u předchozího autora mizí nad ránem, kdy „*zakokrhal první z kohoutů*“¹¹⁷.

¹¹³ Hodrová, 2001, s. 702

¹¹⁴ c. d., s. 697

¹¹⁵ Krátký, 1996, s. 61

¹¹⁶ Klimek, 2004, s. 110

¹¹⁷ c. d., s. 108

4.9 Motiv prostoru

Jedná se o komplexní motiv míst. K výrazným a často se objevujícím místům patří hory, domy, města, kostely, hrady, hroby. „*Jejich popis může v textu figurovat jen jednou, nicméně zůstává implicitně přítomen a je evokován v čtenářově vědomí, kdykoli se postava na tomto místě ocitne.*“¹¹⁸ Pro označení prostorového motivu se někdy volí termín „*topos*“.¹¹⁹ V rozebírané pověsti nacházíme prostředí domova (komůrky), hřbitova, města (venkova).

Dům v lidové tradici byl pokládán za ochranné místo, kam nesměly zlé síly (eventuálně bytosti) vniknout. František Domorázek nám stejně jako Radovan Krátký popíše pouze komůrku v domě, ve které bydlí hlavní hrdina, nic jiného zde popisováno není.

Samotnou komůrku přibližuje František Domorázek jen velmi málo („*rám okna, postel*“¹²⁰), to je vše co se dozvídáme, že se v ní nachází.

Radovan Krátký popis komůrky specifikoval o něco více než předchozí autor - „*přístěnek úzký jako nudle, jenž má z jedné strany dveře a naproti nim okno do sadu, jinak tu není nic než rozviklaná židle, stará almara a postel*“¹²¹.

Hynek Klimek popsal komůrku hlavního hrdiny mnohem detailněji než předchozí dva autoři - „*maličká komůrku u chléva, v níž hlavní hrdina spí na kavalci sbitého z prken, přikrytý přikrývkou ze staré houně, nechybí dveře, okénko ve stěně a vedle hlavy u postele malý dřevěný stolek*“¹²². Tuto pro nás chudou a strohou místnůstku považoval Franta za veliký luxus. Můžeme se jen domnívat, že detailnost popisu autor učinil, aby v nás vzbudil pocity úzkosti, strachu a navodil ponurou atmosféru a více nám čtenářům přiblížil prostor, ve kterém se děj odehrává. „*Také jednotlivé části domu - střecha, štít, krb, dveře, práh, kout, hambalky, krokev - jsou spjaty s některými pověrečnými představami. Na štítě domu bývala připevněna různá ochranná znamení, která v průběhu 18 století byla nahrazena církevními emblémy nebo ochrannými patrony.*“¹²³ Takovéto církevní emblémy Franta ve své komůrce měl také -

¹¹⁸ Hodrová, 2001, s. 733

¹¹⁹ c. d., s. 733

¹²⁰ Domorázek, 1895, s. 243

¹²¹ Krátký, 1996, s. 59

¹²² Klimek, 2004, s. 103

¹²³ Macek a kol., 1968, s. 139-140

svíčku, u níž se v noci modlil. Komůrka dostávala v noci hrůznou podobu, kostlivec se do ní snažil dostat cloumáním a ťukáním na dveře. Hlavní hrdina slyšel divné kroky za dveřmi, šramot u okénka a zvuky škrábání po stěně.

Popis hřbitova, ze kterého byly zuby ukradeny, nalezneme pouze ve zpracování Hynka Klímka. Hřbitov autor popisuje jako „*prostor, do kterého se vchází branou a od něhož spatřil Franta čerstvě vykopaný hrob, kterého se zprvu lekl, ale brzy se vzpamatoval. Franta se více porozhlédl, uviděl hlínu shrabanou na kopici. Na této hromadě se na kusu plátna bělaly kosti, kterým vévodila lebka, položená navrch děsivé hromádky. Lebka se šklebila a cenila na Frantu zuby*“¹²⁴. Prázdné oční důlky v lebce Frantu nejen vystrašily, ale i v něm evokovaly nápad, že se pomstí Madle za ujídané jídlo.

Dozvídáme se také něco o městě (vesnici), ve kterém hlavní hrdina žije a kostlivec dodnes přebývá - „*můstek nad silnicí, kostel na náměstí, most přes údolí s potokem*“.¹²⁵ Je tedy patrné, že Hynek Klímek své vypravování rozšířil. Víme, že se příběh odehrává v určité lokalitě – ve městě (na venkově). Je pro něj tedy kromě skromného prostředí komůrky důležité i zasažení děje do oblasti širší, aby bylo patrné, že se děj odehrává v místě, kde žijí obyvatelé přirozeným životem.

¹²⁴ Klímek, 2004, s. 105

¹²⁵ c. d., s. 105

5. PODOBNÉ POVĚSTI V JIŽNÍCH ČECHÁCH

V předchozích dvou kapitolách jsem analyzovala pověst o chýnovském kostlivci a hledala rozdíly, popř. shody v interpretacích. Tuto poslední kapitolu budu věnovat obdobným pověstem z jiných koutů jižních Čech. V bakalářské práci usiluji o výběr takových pověstí, které jsou pověsti o chýnovském kostlivci nejvíce podobné. Podobnost budu hledat v tématu hledání, smrti, viny a následného trestu, mravním ponaučení, postavě, motivu věci, času, prostoru.

5.1 Písecká pověst o kostech z Prácheňského muzea

Mezi zaměstnanci muzea v městě Písku se vypráví velmi podobná pověst té naší. Je to pověst o muži, jenž mezi exponáty našel kost, a protože mezi lidské vlastnosti patří chamtivost, nestoudnost a lakota, tak si tuto kost odnesl domů. Od té doby však nemohl spát. V noci se probouzel hrůzou. Nevěděl, čím to může být. Navštívil několikrát lékaře, ale ten mu nepomohl, protože nemocen nebyl. Až jednou zavzpomínal, od kdy trpí nespavostí, a zjistil, že nespí od té doby, co navštívil muzeum a odcizil odtud kost. Z únavy a z obav, co se mu horšího může přihodit, sebral odvahu a kost přišel do muzea vrátit. Vše dobře dopadlo, muž od té doby spí celou noc - noční můry odešly. Zde příhoda dopadla velmi dobře, někdy tomu tak ale nebývá.¹²⁶

Tento příběh je s analyzovanou pověstí podobný ve spáchání zlého skutku (krádež části lidského těla - kosti), který byl potrestán. Muže strašilo svědomí za to, co spáchal, a proto v noci měl zlé sny, nespál a cítil se unavený.

Nejdůležitější a nejviditelnější shodu nalezneme v mravním ponaučení - nemá se brát nic, co nám nenáleží.

¹²⁶

Vyprávěno ředitelem Prácheňského muzea v Písku PhDr. Práškem

5.2 Kostlivec a kostelník z písecké věže

Ve městě Písku se vypráví pověst o kostlivci, jenž je vídán po úderu dvanácté hodiny (půlnoci), jak se prochází a straší poctivé lidi po městě. Kostlivec vylézal z hrobu každý den až do doby, kdy kostelníkovi došla trpělivost, a rozhodl se, že na něj připraví past. Kostelník si počkal, až kostlivec vyleze z hrobu a jako každý den se vydá na „noční procházku“ po městě Písku. Vzal mu rubáš, jenž si kostlivec ponechával vedle hrobu. Rubáš použil jako lákadlo. Kostelník vyšlapal schody nahoru kostelní věže, vyčkal do doby, kdy se kostlivec vracel zpět na hřbitov a začal na kostlivece pokřikovat, že má jeho rubáš, ať si pro něj přijde. Kostlivec tak učinil, pomalu šplhal po kostelní věži až k němu, to však už pomalu vycházelo slunce a bylo slyšet zakokrhání kohouta, čas kdy má kostlivec už dávno být v hrobě. Denní světlo ho tak oslepilo, že spadl z věže na zem. Kostlivcovy kosti se rozkutálely do všech stran. Kostelník vzal rubáš, posbíral jednotlivé kosti a odnesl je na hřbitov. Od těch dob už kostlivec nebyl viděn.¹²⁷

Pověst má mnoho společných motivů - téma smrti, hlavní postavu kostlivece, který je stejně jako v analyzované pověsti zabalen do rubáše, nemá jméno, je opředen záhadou. Rubáš zde hraje významnou roli. Stává se předmětem, jež napomůže ke zničení kostlivece, a přestože nejde o magický předmět, napomůže hlavnímu hrdinovi zvítězit nad nadpřirozenem.

Dále zde nalezneme motiv noci (kostlivec vylézá a straší pouze v noci) a čas zakokrhání kohouta, dobu kdy vychází slunce, kterého se kostlivec bojí a kdy má být ukrytý ve svém hrobě.

5.3 Věrný kuň Petra Voka

V Třeboni se vypráví krátká pověst o dusotu koňských kopyt, které jsou za dlouhých nocí slyšány obyvateli města. Pověst vypráví o bílém koni, který měl svého

¹²⁷ Vlastní převyprávění pověsti, jak ji znám já, jako obyvatelka města Písku (místní pověst).

pána Petra Voka, posledního příslušníka rožmberského rodu, natolik rád, že ho nadále i po jeho smrti ve městě hledá.¹²⁸

Podobně jako kostlivec hledá vytrvale své zuby, které nenachází, tak i kůň Petra Voka po svém vládcu nadále marně pátrá a dokud ho nenalezne, tak bude po městě mezi náměstím a zámekem cválat a neúmyslně strašit obyvatele města. Téma hledání prochází celým příběhem.

5.4 Nepotrestaná vražda černého rytíře

Podobná pověst té předchozí vypráví o černém rytíři, který přijel k hradu Tomáše z Laku (dnes znám pod názvem Nové Hrady) a žádal ho o pohostinství. Rytíř chtěl na hradě strávit noc, aby nemusel spát v hustém černém lese. Pán Tomáš z Laku rytíři slíbil vše (komůrku na spaní, stravu, suché místo pro jeho koně), co si bude přát, protože u něj viděl měšec plný peněz. Tento naplněný měšec se stal rytíři osudným. Chtivý Tomáš z Laku si počkal, až rytíř ulehne do své komnaty, a vydal se na lup, a protože rytíř ještě nespal a nachytl Tomáše z Laku, jak mu měšec krade, tak zlý Tomáš z Laku vytáhl dýku a ubodal rytíře k smrti. Mrtvolu vyhodil do příkopu u hradu. Ráno, aby pán zamaskoval svou vinu, začal všechny lidi na hradě vyslýchat, zda něco nevědí o vraždě rytíře, nikdo nic pochopitelně nevěděl a tak šel život na hradě v poklidu dál, až jednoho dne Tomáše z Laku stářím zemřel. U moci vystřídali pány z Laku Rožmberkové. Pověst praví, že právě v této době začal onen zavražděný rytíř obcházet hrad jako duch a od těch dob svého vraha hledá. Černý rytíř neubližuje poddaným ani pánům, v mysli má jen Tomáše z Laku, kterému se chce za svou smrt pomstít, ale protože je to bytost neživá, tak netuší, že Tomáš z Laku už před mnoha lety zemřel, z čehož vyplývá, že hledá marně.¹²⁹

Stejně jako v předchozí pověsti zde nacházíme kolektivní motiv (téma) hledání. Bytost neživá hledá, ale nenachází. Opakované hledání vypovídá o stavu individua a jeho nesmiřitelnosti s osudem.

¹²⁸ Klimek, 2007, s. 84

¹²⁹ Krátký, 1996, s. 191-193

Zajímavý je zde také motiv času. Pověst uvádí, že černý rytíř začíná viníka hledat až o několik desetiletí později, v době kdy už vrah dávno nemohl žít. Časem hledání je noc, ve dne je černý rytíř raději schován, což nás lidi utvrzuje v tom, že neživé bytosti se dne bojí. Ukazuje se zde rozpor mezi neživými a živými. Pro živé je naopak noc částí dne, které se bojí, a čas, kdy odpočívají. Lidský živý tvor čas vnímá, uvědomuje si, co je za měsíc, za rok. U rytíře se ukazuje, že čas dělí jen na noc (tmu) a den (světlo). Tento motiv rozporu mezi dnem a nocí má černý rytíř shodný s kostlivcem, pro kterého je toto dělení času také typické. Černý rytíř nemá povědomí co je za rok, za století. Neuvedomuje si, že viník jeho smrti už nežije a že hledá marně.

Tento čas souvisí i s přídomek rytíře - černý - noc je černá, ale i smrt je černá. Už od počátku čtení pověsti nám tato barva rytíře (černá) zvěstuje strach, nebezpečí, smrt. Stejně jako v pověstech z období baroka je zde smrt motivem velmi důležitým.

5.5 Prkno, které přivedlo tesaře na správnou cestu

Další pověst se vypráví po vesnicích na Šumavě, kde bývalo zvykem stavět u cesty umrlčí prkna (podepsané prkno, na němž ležela mrtvola, než ji uložily do rakve). Příbuzní tato prkna vztyčovali, aby si u nich zavzpomínali a připomenuli zesnulé.

Jednoho dne, když seděli chlapi v hospodě a chvástali se, jak jsou nebojácní, se jeden z mládenců (povoláním tesař) rozhodl, že svou odvahu všem dokáže. Uzavřel s ostatními mládenci u stolu sázku, že do rána přespí na umrlčím prkně, a když nastala noc, učinil tak a vydal se k místu, kde bylo o stromy opřeno několik prken. Jedno z prken si dal na záda a šťasten, jak mu ostatní budou závidět, se pomalu vydal za mládenci do hospody. Sotva však ušel pár kroků, uslyšel kolem sebe hučení, šustění a jiné zvuky nahánějící hrůzu. Tesař si zvuků nevšímal a pomalu se ubíral dál k hospodě, ale prkno mu na zádech po pár krocích natolik ztěžklo a tahalo ho dolů k zemi, že už dále takřka jít nemohl. Cítil, že jeho život je ohrožen. Sebral všechnu sílu a pomalým krokem se dostal k nejbližší kapličce, kde se začal modlit za svůj život. Přísahal Panně Marii, že už nikdy nic neukradne, nebude se chlubit a dělat si legraci z posvátných předmětů. Panna Marie mu odpustila jeho hříchy a zachránila mu život. V tomto případě

pověst dopadla dobře, hlavní hrdina přežil, přehodnotil svůj život a snažil se žít počestným křesťanským životem.¹³⁰

I zde v této pověsti se ukazuje, že se nemá brát, co nám nenáleží, krádež je vždy potrestána. Od analyzované pověsti se liší v závěru. Hlavní hrdina (tesař) byl navzdory tomu, že prkno ukradl vědomě, smrti ušetřen, přesto trestu za jeho zlý čin neunikl - byl, postrašen tak, že se polepšil ve svém vystupování a chování k lidem.

Dále si v pověsti povšimneme shody v nadpřirozených okolnostech - dřevo samo ztěžklo, najednou se ozývaly divné zvuky.

5.6 Neobvyklá strašidla jižních Čech

Poslední pověst, kterou v této kapitole porovnáám s pověstí o chýnovském kostlivci, pojednává o mladých mužích, kteří se jednou za čas umluvili na mladou děvečku nebo hospodáře a prováděli jim během noci neplech. Jednou se však mladíkům škádlení nevyplatilo. Jednoho z nich napadlo, že postaví trakař na kříž u hřbitova. Ostatním se nápad líbil. Neváhali tedy a běželi tak učinit, ale v té chvíli uslyšeli dusot koňských kopyt. Začali se rozhlížet na všechny strany a uviděli, že proti nim běží divoká kobyla bez hlavy. Mladíky tento pohled vyděsil natolik, že zanechali neplech a utíkali domů. Od té doby mladíci neplech přestali tropit a příhodu si ponechali pro sebe. Svěřili se s ní až v dospělosti lidem, s kterými posedávali v hospodě. Historika se dostala k harmonikáři, který jim ji nevěřil a tvrdil, že spoustu let chodí po světě, ale strašidlo nikdy neviděl. Harmonikář odešel z hospody a po cestě uviděl zářivý kulatý objekt, který byl už z dálky hrůzostrašný. Čím více se zářivé kouli přibližoval, tím více byl vystrašen, v kouli zblízka poznal utátou lidskou hlavu, se zavřenýma očima, obličejem mrtvolně bledým a s rozčuchanými pačesy. Hlava se vznášela a svítila, jako měsíc v úplňku. Lidská hlava kolem harmonikáře začala kroužit. Harmonikář nečekanou událost přežil, ale dlouho se z ní nemohl vzpamatovat. Příběh, jenž se mu udál, převyprávěl mlynáři, který mu potvrdil, že už mnohokrát slyšel o této

¹³⁰

Krátký, 1996, s. 234-236

svítící hlavě. Mlynář mu vysvětlil, že je to hlava rytíře, který byl zde zavražděn, a jeho uťatá hlava od těch dob u cesty rybníka děsí pocestné.¹³¹

Tato pověst nám ukazuje, že nemusí všechny pověsti zahrnovat obvyklé nadpřirozené bytosti, jakými jsou kostlivci, víly, duchové, bludičky. Pověst vypráví o dvou neobvyklých nadpřirozených bytostech, s kterými se setkáváme vzácně - kobyla bez hlavy, zářivá lidská hlava.

Z pověsti vyplývá, že se nemá dělat legrace z ostatních lidí. „*Nečiň jiným, co by tě zlobilo, kdyby učinili tobě.*“ (Sókratés) Moudro, které platí i v dnešním životě. Mladíci byli postrašeni, aby neplech zanechali. Harmonikář byl postrašen, aby si nedělal legraci z nadpřirozena a začal věřit ostatním lidem. Vyděšen byl přízrakem, který pátrá po svém vrahovi a nedostal klidu.

Ve všech těchto pověstech se ukazuje, že nadpřirozeno je spjato se smrtí. Neživé bytosti vylézají z určitého důvodu (hledání pána, hledání viníka, náprava hříšníků) ze záhrobí, straší vědomě či nevědomě živé lidi, chtějí dosáhnout klidu.

¹³¹ Krátký, 1996, s. 26-28

ZÁVĚR

V první kapitole jsme si vysvětlili pojem pověst, rozdělili ji do skupin a konfrontovali ji s jinými podobnými žánry. Jsem si jistá, že tato kapitola, pro někoho kapitola obsahující známá fakta, nebyla bezúčelná. Na jejím základě jsme pak mohli analyzovat pověst o chýnovském kostlivci, a to především tak, zdali tato pověst obsahuje typické prvky tohoto žánru. Dospěli jsme k závěru, že ano. Nalézáme v ní nadpřirozeno, jež je předkládáno realisticky. Pověsti zde figurují jako události popř. vzpomínky lidí opředené fantastickými motivy.

V druhé části bakalářské práce jsme téma smrti spojili s obdobím baroka, jež svou poetikou pověst o chýnovském kostlivci plně vystihuje. Témata smrti a hledání jsme v analyzované pověsti shledali asi nejzřetelnějšími a nejvíce pověst vystihujícími stejně jako v pověstech z období baroka, ve kterém byly psány převážně pověsti o hrdinech a jejich hrdinských činech.

Metodologickou část práce vyplnil pojem motiv, jenž se stal primárním pro rozbor pověsti o chýnovském kostlivci. Ve všech třech zpracováních jsme našli motiv postavy, věci, času i prostoru. Tyto motivy nám pomohly rozkrýt zvláštnosti zpracování. Někdy se autoři v těchto motivech ztotožnili, jindy byly u autorů motivy rozdílné. Asi největší shodu v interpretacích nalezneme v proppovské funkci - zhřešení, vina, zločin, trest a v morálním poučení, které vyplývá u všech tří autorů stejné - nemá se brát nic, co nám nenáleží. Dějová rozvitost pověsti je výsledkem individuálního tvůrčího plánu, záleží na tom, jak autor danou látku poupraví, zpracuje. Z těchto tří autorů Hynek Klimek svou pověst přepracoval nejvíce a nejvíce ji rozšířil o jiné motivy, které další dva autoři ve svých zpracováních nemají, například motiv dveří, popřípadě charakter postav, počet postav.

Jako poslední úkol jsem si zadala nalézt podobné pověsti z jižních Čech. Na základě výše vysvětlených a uplatněných motivů, které jsme našli v pověsti o chýnovském kostlivci, jsme objevili šest pověstí, jež jsme shledali nejbližšími analyzované pověsti. Tyto pověsti byly převyprávěny a na základě shod v motivech a v mravním poučení přiblíženy analyzované pověsti. V pověstech z jižní části Čech se

odráží spjatost lidí s prostředím. Do pověstí vnikli duchové, kostlivci, ale i jiní strašidla (viz poslední pověst o neobvyklých strašidlech), která v nás evokují strach, děs, obavy z konce života (smrti).

Pověsti mají k pravdivé historii někdy velmi daleko, přesto jsou jedinečnými doklady české kultury. Pověst z Chýnova, jež byla předmětem našeho zkoumání a nakonec i pověst o kostlivci z Písku je dodnes živou součástí historie města, znají ji místní obyvatelé. Tyto a podobné místní pověsti si vyprávěli po staletí obyvatelé města, aby se poučili z chyb, které sami napáchali, a to dobré aby potomci převzali. Ne vždy se tomu tak ale děje, málo kdo se poučí z chyb vlastních, natož druhých. Znalost místních pověstí přesto považujeme za velmi přínosné nejen pro člověka, který je znalostí pověstí individuálně obohacen, ale i pro město, jemuž pověsti slouží k historickému dokladu o vzniku města a událostech ve městě.

POUŽITÉ ZDROJE

Seznam primární literatury

DOMORÁZEK, F. Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu. *Český lid*, 1895, roč. 4, s. 241-244.

KRÁTKÝ, R. *Jihočeské pověsti*. 1. vyd. Vimperk: VIK, 1996, s. 58-66.

KLIMEK, H. *Mýty, báje a povídačky Jižních Čech*. Písek: Praam, 2004, s. 101-113.

Seznam sekundární literatury

MOCNÁ, D. PETERKA J. a kol. Pověst. In *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 509-514.

MUKAŘOVSKÝ, J. a kol. Pověst. In *Dějiny české literatury I*. Praha: ČSAV, 1959, s. 482-485.

CHALOUPKA, O. Pověst. In *Příruční slovník české literatury*. Brno: Copyright, 2005, s. 739-740.

KARBUSICKÝ, V. *Báje, mýty, dějiny: Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995.

JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1981.

VANÍČEK, J. Městské pověsti: auta, alkohol a drogy. *Literární noviny*, 2007, roč. 7, s. 10.

BROUČEK, S. JEŘÁBEK, R. a kol. Pověst. In *Lidová kultura: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska: věcná část O-Z*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 793-794.

VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.

MACEK, J. a kol. *Československá vlastivěda III*. Praha: Orbis, 1968.

SLÁDEK, M. *Malý svět jest člověk, aneb výběr z české barokní prózy*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 1995.

SLÁDEK, M. *Vítr jest život člověka, aneb Život a smrt v české barokní próze*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 2000.

KALISTA, Z. *České baroko*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1941.

SCHEYBAL, J. V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1991.

HODROVÁ, D. a kol. *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001.

PROPP, V. J. Motiv. In *Morfologie pohádky a jiné studie*. 2. vyd. Praha: H+H, 1999, s. 20-24.

MUKAŘOVSKÝ, J. Motiv. In *Studie II*. 1. vyd. Brno: Host, 2001, s. 360-375.

KLIMEK, H. *Kam na víkend: Jižní Čechy I*. 1. vyd. Brno: Computer Press, a. s., 2007, s. 78.

Internetové zdroje

Wikipedie: Otevřená encyklopedie. *Nemrtvý* [online], 2012, [citováno 2012-03-29].

Dostupné na

<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Nemrtv%C3%BD&oldid=8228917>>

Nakladatelství: PLOT. *Černá sanitka* [online], 2008, [citováno 2012-04-13].

Dostupné na <<http://www.cernasanitka.cz/index.php?idfi=2&IDclanku=6>

Slovník české literatury. *Radovan Krátký* [online], 2006, [citováno 2012-04-25].

Dostupné na <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=721>

CzTorrent. *Radovan Krátký* [online], 2007, [citováno 2012-04-25]. Dostupné na <<http://tracker.cztorrent.net/torrent/z-jihoceskyh-povesti-radovan-kratky/168528>

Rodinné centrum Fabiánek. *Hynek Klimek* [online], 2009, [citováno 2012-04-25]. Dostupné na <<http://www.rcfabianek.estranky.cz/clanky/hynek-klimek.html>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 - Ukázka kramářské písně

Příloha č. 2 - František Domorázek - Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu

Příloha č. 3 - Radovan Krátký - Jihočeské pověsti (O kolozubém kostlivci v Chýnově)

Příloha č. 4 - Hynek Klimek – Mýty, báje a povídačky Jižních Čech (Teskná báj
o chudozubém kostlivci)

Příloha č. 5 - Město Chýnov + osobně pořízené fotografie z chýnovského hřbitova

Příloha č. 6 - Mapa jižních Čech

Příloha č. 1 - Ukázka kramářské písně

„Kramářská píseň: Zpívá se jako: Ukrutná smrt, přehrozná smrt etc.

*Před malým časem nedávným
z mrákoty zázrak vyšel,
v Markrabství moravském slavným
v oblacích na Čechy šel,
hořící kříž na nebi stál
pořád až přes půl noci,
mnohým lidem se vidět dal
tohoto roku v noci.*

*Ach, nastojte, již se stalo,
co v kříži vidět bylo,
znamení na nebi stálo,
v Vídni se vyjevilo,
byl kříž vprostředku přepásán,
byla v něm tajnost Krista,
již umřel slavný císař pán,
ovšem jest pravda jistá. [...]*

*Žádného smrt neušetří,
žádného se nebojí,
sama sebe v boji šetří,
živým na odpor stojí,
v třech třicíti letech pána,
jménem krále českého,
umrtvila jeho sama,
zkazila život jeho. [...]*

*(Kronyky jisté a pravdivé, kterak se tohoto roku v Moravě hořící kříž s dvouma sloupy
na nebi viděti dal..., 1711)¹³²*

¹³²

Sládek, 2000, s. 260-261

Příloha č. 2 - František Domorázek - Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu.

Lid náš chová velikou úctu a bázeň k svým mrtvým. Vše, co od mrtvoly pochází, oplétá rozličnými až i někdy dusivými bájemi, o nichž úplně jest přesvědčen, že někdy se staly a dosud se opakují.

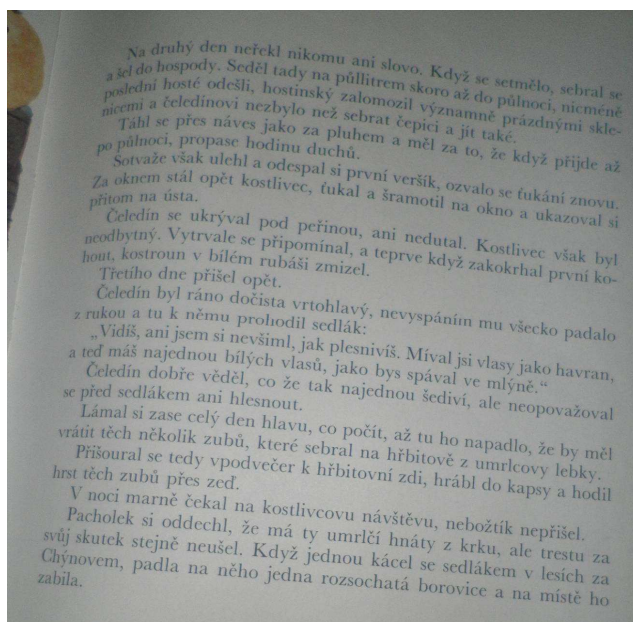
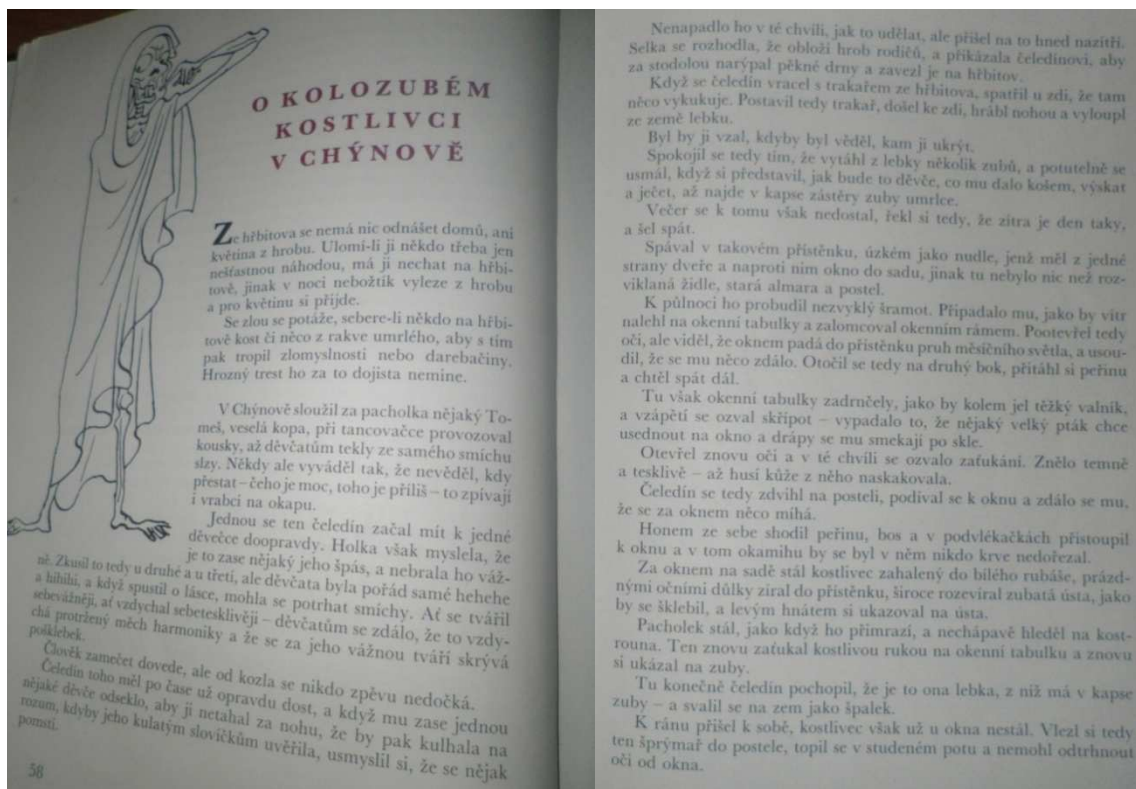
Kdo pověřám a bájím těmto nevěří, o tom se domnívá, že sám někdy za nevěru tuto od duší lidí zemřelých potrestán bude.

Když mrtvý byl do hrobu spuštěn, mají všichni přítomní, každý zvláště, tři hrstky hlíny na rakev vhoditi, a tím jemu jaksi němě přáti, aby jej země netížila, a označiti svou lásku, s kterou ho k hrobu doprovodili. Hrob má se okrášliti co nejvíce květinami, neboť mrtví, když o půl noci z hrobů vycházejí, velice se z okrášlených hrobů radují, ježto vědí, že se na ně stále pamatuje; naopak zase mrtvý, jehož hrob jest bez květin, smutně po ostatních hrobech bloudí, nikde odpočinití příjemného nenalézaje. Květiny na hrobech nemají se nikdy trhati, tím ruší se spánek mrtvého, a kdyby snad někdo květinu již utrhl, má ji na hrobě zanechati, nikdy ji ze hřbitova neodnášeti; panuje totiž pověra, že si mrtvý v půlnoci pro květinu přijde a viníka hroznými sny poděsí. Rovněž nemají se bráti žádné kosti z kostnice domů, neboť mrtvý, jemuž tyto kosti náležejí, si pro ně přijde, a kdo ten čin spáchal, jistě trestu neujde; učinil-li to zlomyslně, zaplatí odvalu smrtí, učinil-li to nevědomky, potrestá ho mrtvý aspoň hrozným strachem, a to takovým, „až mu černý vlasy do rána zbělejí jako sníh“. Tak prý člověk jeden jda jednou kolem hřbitova zašel naň a ze žertu vytahal z lebky, kterou byl právě hrobník, kopaje nový hrob, vyhodil přední zuby, a odnesl je domů. V noci, když leží na posteli, slyší najednou tlukot na rám okna, ohlédl se tedy po okně, ale hrůzou mu vlasy na hlavě vstávaly z toho, co spatřil; za oknem stál kostlivec v bílém rubáši, a levou rukou ukazoval si na dásně předních zubů zbavené, naznačuje tím, že si přišel pro svoje zuby. Nešťastník z pohledu toho omdlel. Když se ze mdloby probudil, s hrůzou vypravoval, jakou měl v noci návštěvu. Na radu zkušené jedné babičky vzal zuby a odnesl je opět na hřbitov. Trestu však přece neušel, neboť za týden zabit byl při kácení stromů v lesích u Chýnova. Tak potrestán byl za lehkomyšlnost svou.

Mrtví o půlnoci vstávají z hrobů svých a shromažďují se k pobožnosti v kostele na hřbitově, potom provádějí rejdy svoje na hrobech až do jedné hodiny; odtud vysvětlíme si onen strach, pro kterýž nikdo nechce jíti kolem hřbitova v noci, zvláště v tu dobu, kdy mrtví jsou z hrobů nahoře. Duše zemřelých konečně se prý zjevují svým příbuzným, když má rodinu potkati nějaké neštěstí. Pověra tato zvláště jest zakořeněna, a každý jí pevně věří.

Tak sobě vypravuje, tak pevně věří náš lid — a nic nepořídí ten, kdo by mu dokazovati chtěl, že jsou to pouhé smyšlenky; poslouchají ho chvíli, ale pak odejdou, aby snad pro styk s nevěrcem takovým nebyli trestáni od duchů zemřelých.

Příloha č. 3 - Radovan Krátký - Jihočeské pověsti (O kolozubém kostlivci v Chýnově)

Příloha č. 4 - Hynek Klimek – Mýty, báje a povídky Jižních Čech (Teskná báj o chudozubém kostlivci)

TESKNÁ BÁJ O CHUDOZUBÉM KOSTLIVCI 101

Bůh ví, co to Franta Kolomanzika tenkrát napadlo, že zasel na hřbitov. Vždyť sám odtud a Chýnova nebyl a tak tady v zahrádě posledního odpočinku neměl nikoho blízkého. Zřejmě ani nikoho z nejbližších osobně neznal. Franta byl čeledín a v Chýnově nesloužil dlouho. Bylo tomu teprve pár měsíců, kdy se do jeho rodiny vsil pod mouchou zřevnou hrachu Choustrniku domosel, že jeden z obyčejných sedláků hledá do služby zdatného chasníka. Franta se za takového považoval a táta s máma mu ho nemuseli dlouho přesvědčovat, aby zkusil v Chýnově žít.

V jejich chalupe, ke které patřilo jen malé polečko a svažitá loučka u lesa, už dlouho bylo těсно. Frantovým rodičům se snáze dávalo opatřit si další a další děti než peníze na živobytí a tak početná rodina žila sice pospolitě, ale nuzně.

Franta nebyl svalnatý, urostlý hromotuk, jako by si jeho nastávající chlebobáre nejrádeji představoval. Příliš nevyrostl a ramena také neměl široká, avšak byl spíše šlachovitý než hubený a jak sedlák záhy sňholal, mladík od Choustrniku se ke každé práci uměl postavit, žádné se nevyhýbal a si-li měl také dost. A tak, když si ho vyzkoušel, s ním byl spokojený a plácl si.

Ostatně, onen sedlák si příliš vybírat nemohl. Z Chýnova a nejbližšího okolí, kde ho dobře znali, by k němu do služby nešel nikdo. Byl totiž nechvalně známý tím, jak svou čelad nemilosrdně poháňal od rozběsků do soumraku. Peníze od něj byly tvrdě vydělané. Jeho nový čeledín ovšem předtím ještě v žádné službě nebyl, neměl s čím srovnávat a tak vzal zavazek s tím, jak to tady bylo zvykem.

Ráno ho selka, nebo občas některý ze starších čeledínů, budivali ještě za tmy. Ještě před rozedněním bylo třeba dát krmení dobytku. Pak byl čas na společnou ranní modlitbu, ke které se scházivali ve světnici u masivního dlouhého stolu s lavicemi po stranách. Sedlák sedával na jediné židli v čele, blížící se jirby. Protější strana u dveří zůstávala prázdná. Po modlitbě rozdala děvečka každému kousek chleba a nalila hrnek mléka k snídani a každý pak vyrazil po své práci. Sedlák ještě při snídani přepomněl úkony, o kterých však už každý předem věděl od předešlého dne. Někdy se ale rozhodl některé poznamenat, buď s ohledem na počasí, anebo jak jej v noci napadlo.

Chléb, obvykle opět krajice chleba a k němu kus syra, či židbec slaný a džbán čerstvé vody, pak chleba z děveček každému přinášela tam, kde právě dělal. Po setmění se zas všichni sešli u stolu

102

v některé modlitbě a večeri, ke které opět bývalo mléko a chléb a namísto chleba někdy vařené brambory nebo bramborová kaše.

Na nocích Frantovi hospodář přidělil malickou komůrku u chléva. Za řížko mu v ní sloužil kvasleč ač byl a prken, na kterém byla za příkrývkou stará houba. Mezi ním a stěnou, kudy bylo třeba přítít, byla mezerka, kterou by se širší člověk neprotáhl, ale Frantovi to nevaňilo. Vedle hlavy u postele měl ještě malý dřevěný stolek a ve stěně bylo okénko, ze kterého bylo vidět na humna. Pro Frantu, zvyklého ze svého domova na stěnné poměry, byla ta komůrka pomalu zámekou komatou. Moc času tam ale trávit nemohl, ačkoliv by si jí rád užil. Jen o nedělich, kdy se kromě postlize dobytku a dřívějšího spracování, viděl jak vypadá při denním světle.

Zatímco s komůrkou byl Franta navšose spokojený, s jídelm už to takové nebylo. Zejména toho, co dostával na oběd, se mu zdálo být málo. Po několika dnech, kdy se otrkal, si na to postěžoval jednému ze svých starších kolegů, když společně sešli trávu na louce. Čeledín, kterému Franta vyjevil, co jej bryzo v nitru, byl na jeho smůlu vykutálený taškař.

"Jemal tak," řekl naoko vážně. "Všiml sis přece. Madly, co nám nosí obědy. Jaké má naducané tváře a jak je po tele kulatoučka. Když si jí hospodář vzal za děvečku, byla to docela hubená holka. Dlouhá z toho, že nám z těch obědů ujída. Ale ne, abys jí to řekl, že to víš. Ona by žalovala a hospodář štít na drží ochrannou ruku. To by sis nepokněné zavařil. A říct ti jemu, to by tě snad rovnou převalil jako by tě vyňmal."

Nesmyslný Franta na něj vykukl koukal.

"Ale si to necháváš líbit?" otázal se.

"Já se mám dělat? Dát se vyňmat kvůli tomu, že to na ni povím? Stejně bych tím nic nenapravil. Ona si dává práci jít a kdybych jí neschnal, jít o zehrotě, to se mi věru nechoo. Radim ti dobře řeknu, že dít nic nevíš a mlč!"

Franta šla předtím práce pěkně od ruky, ale po tom sdělení mu kosa v rukou vzála.

Ještě by se s tím přece mělo udelat," prohodil po chvíli.

Zemal jme s ostatními, co by se s tím dalo dělat, ale nic jme nevykoumal. Nedá se s tím dělat nic. A dělat se zapamatuj. Jestli někomu prozradíš, že jsem ti to řekl, já zapřu to. Řeknu že v hrdlo má chleba jen na tobě. Komu myslíš, že by hospodář uvěřil, kdyby došlo na lámání chleba? Snad se domníváš, že tobě, který jsi tu nový a tak drz jazyk za zubí!" pohrozil mu spolupracovník.

103

Čeledík Franta nemohl tušit, že starší čeledín má smyšlenku nemamlaví jen proto, aby si z toho vyběhl, ale hlavně z toho důvodu, že si sám na Madlu myslel. Franta mu svým svěřením se nahnal do času nesluhodil a nebyl mu konkurenčním v madlání kypře děveček.

Vyhnaná buňhorka o Madle, když uvěřil, našla Frantovi z mysli. Myslel ni už celý zbytek dne a v duši se šou dal ve zlobit nad takovou zvěř opovážlivou nespravedlností. Přemýšlel, jak děvečku vyprovokovat, když už se na ni nechtěl pouštět v hospodář. Do slunce západu ale nic nevyvymyslel. Jen otupil a zvedl hlavu, jak si parkrát v průhledu hmoty mysli zasek do lidiny.

Někdyh doulela mlhlo. Ke snídani přišel sedlák se selkou ve svatebním a také čelad si na jeho snída si, co měl nepřehlého. Po snídani se šlo společně do kostela. Hospodář ani jeho žena nejeli, vzali si jen obědové mléko. Už předtím vzber byli u zvonů a chystali se na příjímání. A příjímáního pane skusa každem do nat snodnou hmotu, se chodí s pevným žabohkem. Jejich příjímání mlhlo, rala věřena želva.

Franta ještě uznal všeobecnou zvyklost a tak byl jedním z těch, kteří poznamli i krajice chleba. Když zaznamenal hromadu úterý pohleby (podstolovník), umínil si, že přijde se už zachovek jako volná větna a sezapřít jak a předešlým hospodář přičítu, aby si o něm mysleli, že není dobrý křesťan. V hroby ostatních pak nikdoš do kostela.

Čelad tam s ostatními v zadní lavici a jeho zrak padl a nadlouho trčel na svatém Floriánu. Pohledný svět se neobvyklou helmou na hlavě a s postřehným kromytem na hrudi sáhl na příjímání z boku slavo a karstový. V čase držel pučínku, ze kterého náčerně vytkal proud vody na hroby dnu. Ty snide planový v něm vyvolal představu, že v takových se hude jednou smažli Madla se jeklo, za ty ukradené obědy.

Svatý jsi si zrovnotě, oblaňuj přičelid kněze v dapravodu dvou omizitostů. Starý kněz a se hudozou nešel. Předpřané úkony vykonával pomalu a s poctivostí. Po první části mše, do provedení neobvyklé zrak varhan a skromným zpěvem příjímání, vyslovením kněz na kazatelně a těsně se starým hlasem pronášoval do staří shromážděných o pozdě vyjmeně osobně mše a doprovázení dušiček křesťanských mrvav, které mnozí nedodržují a Franta si v se sčítá se sepeť přepomněl Madlu a pak už kněz příliš neposlušně, ale jeho zrak zase zatouká k plamenům. Svatým svatým Piosianem a přehrával si Madlu na hranič a pak pro zmnou v kofli, jed který

104

přijímají na oběd rohani čerť a zánouzemí pokto. Ty představý s něm vyřezaný jecti zachemá

Z představ jej vyrucovalo opětě zrazovním zrovnotě v ruce mizitostem. Když jsi byl opět u náčry a bobolohy (pokračovala). Zasa se zřetěně varhanu a znaná opět, ale Franta s ostatními se zpravil, i když mu jekel z jeho kolež zpošitko zastřeloval přelost zpěvní. Šelví toat katolák a ty ty se před ostatními stýdli.

Mše joniče dospěla k příjímání. Ti s prvodi řad, kteří se předešl vyprovodili a byli k němu přijevání, vytvořili řadu před lavicemi a další se pomalu do křesla čelad se šli. Představ jeden po druhém pak nahrazovali ty, kteří se zbloužně vyrazem na hroby a zanechali se hroby se svým mstřem. A ušle Franta spatřil mezi čekajícími Madlu a ně se v seš sešl smál úšek.

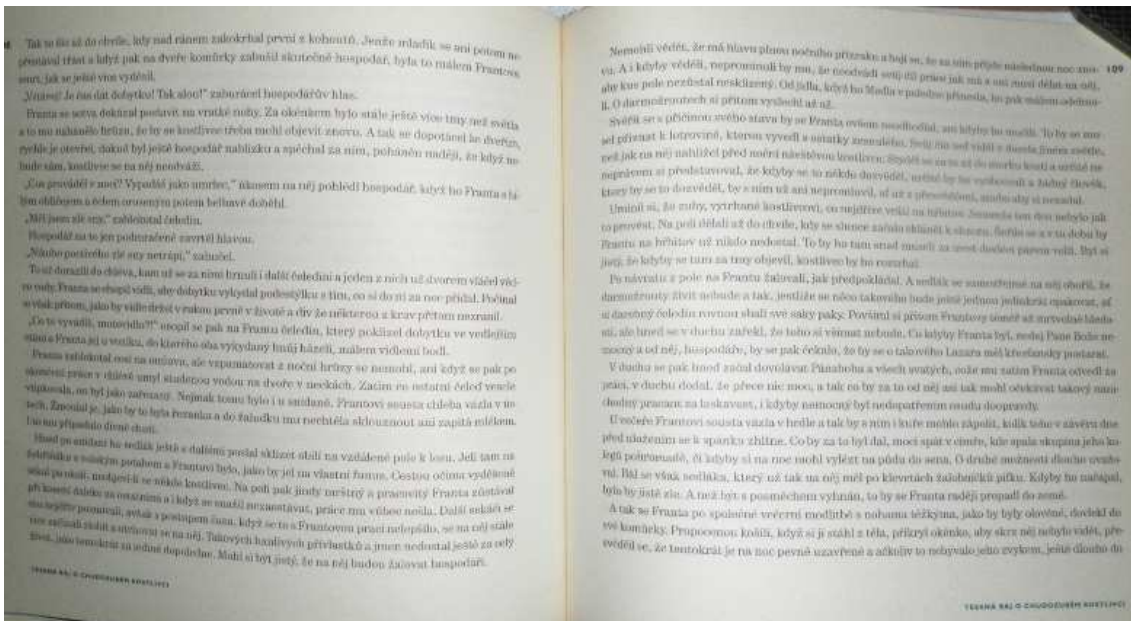
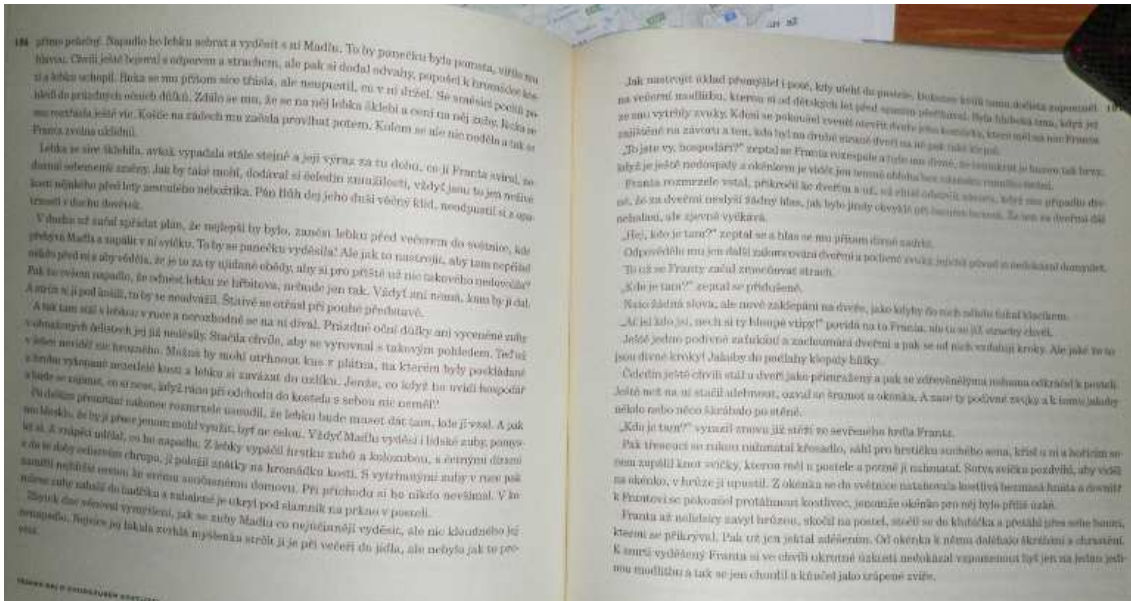
Th drak holka, pomyslel si. Copak se to patří, lébnit a nevědnit se jí k příjímání? Vydř je to vrazokradě! Madla ale asi byla u apovědi, kusešle je jsi jecti jsi, ale to mělš zastřepit, že apověď ovšem není úle plátek, když se mexi ní a čsem přijímání sčrtí a Madla, vřidma si žaba, že sešleš při nepřibit přilestání zase hudozítas, neměš mít přesu říkš sobem.

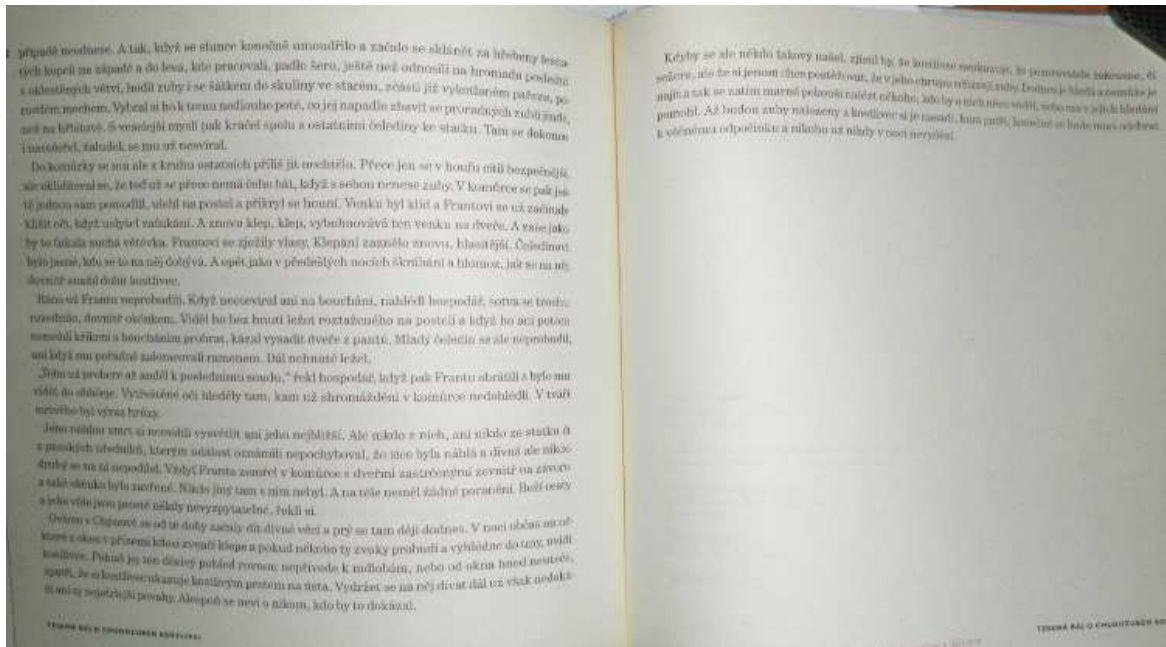
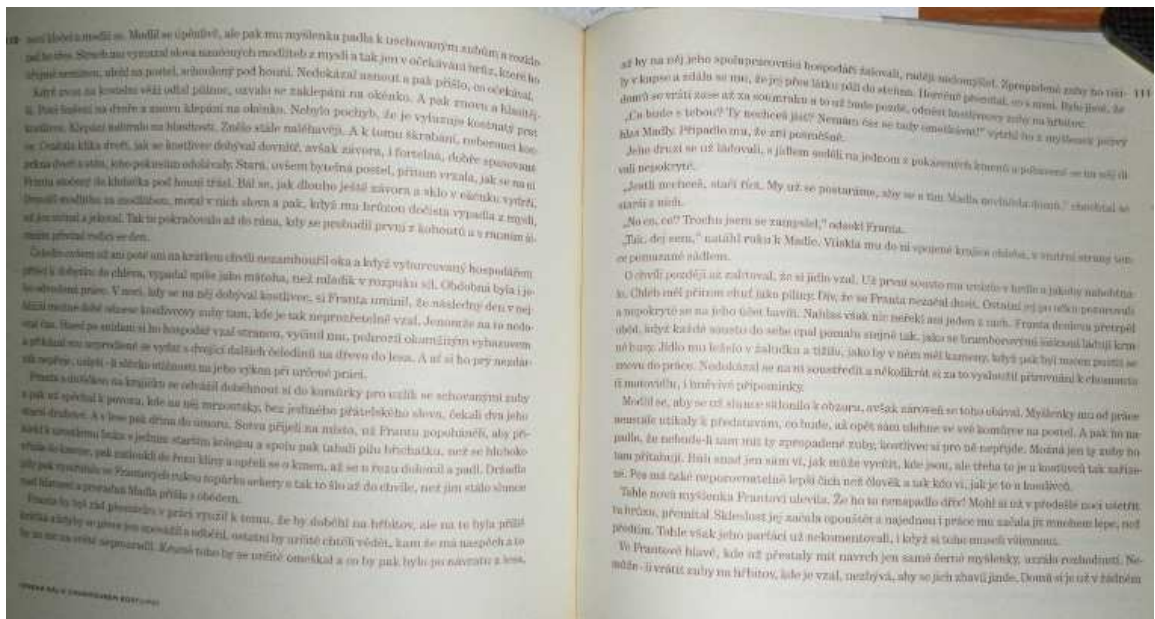
Jenomže, co on tak s tím mlhár v čase čerť dělat? Vyzkřel to on už? Tu by se neubávil a zrete v kontele! To by si asi hneš mohl sbalit ruceš a vrátit se k tábrů a máně a hroby soperovně. A tak se se zrovnotě zahlešl na planový a pozděho Floriána s náčry se mu, že pláčeš oblaňuj než jecti dnu.

Po příjímání jsi mše rychle dospěla k závěru a dny se vyročil a kněz na náčry. Franta se nepočal k ostatním. Zadržel kamazela si tady zatim tonaš a mlouč náčryš a dčelav se nevedla žil. Hospodář se selkami ještě postavil v hloučcích před kosidem a volli rozstřel fen, Chana se rozcházela, věřimoc také ve skupinkách. Jen Franta odcházel úplně sám. Sel, žaba ho maly věly a přes mšerek nad sluná, svatpjet se s příjímání k mstu přes otědi s postelom, přelost na hroby příjím rozleho náčryš a dal se napřé smřem, kde jecti nebyl. Mmudák dčelš ke hrobyom.

Před Drimon chvilí váhal, ale pak vešel dvenič. Sotva se pomůklal, hlídem at vřemal. Spuřil hroby vykopany hroby. Hřim želba na kopci po jednom jeho boku a u ni v hlubích hroby se belaly na kmt pátrnu posklášené kosli. Vřidola jim lehka, palostná mrvch na čelav hromády.

Franta nejdřve zatřelozlo, avšak v následně chvilí dostal starýy nápac. Šel na tam nikde zřev v tu chvíli nahanzyl čerť a využil příležitosti, aby mu ho naslepal. Ten Frantovy napad byl užil

Příloha č. 5 - Město Chýnov + osobně pořízené fotografie z chýnovského hřbitova

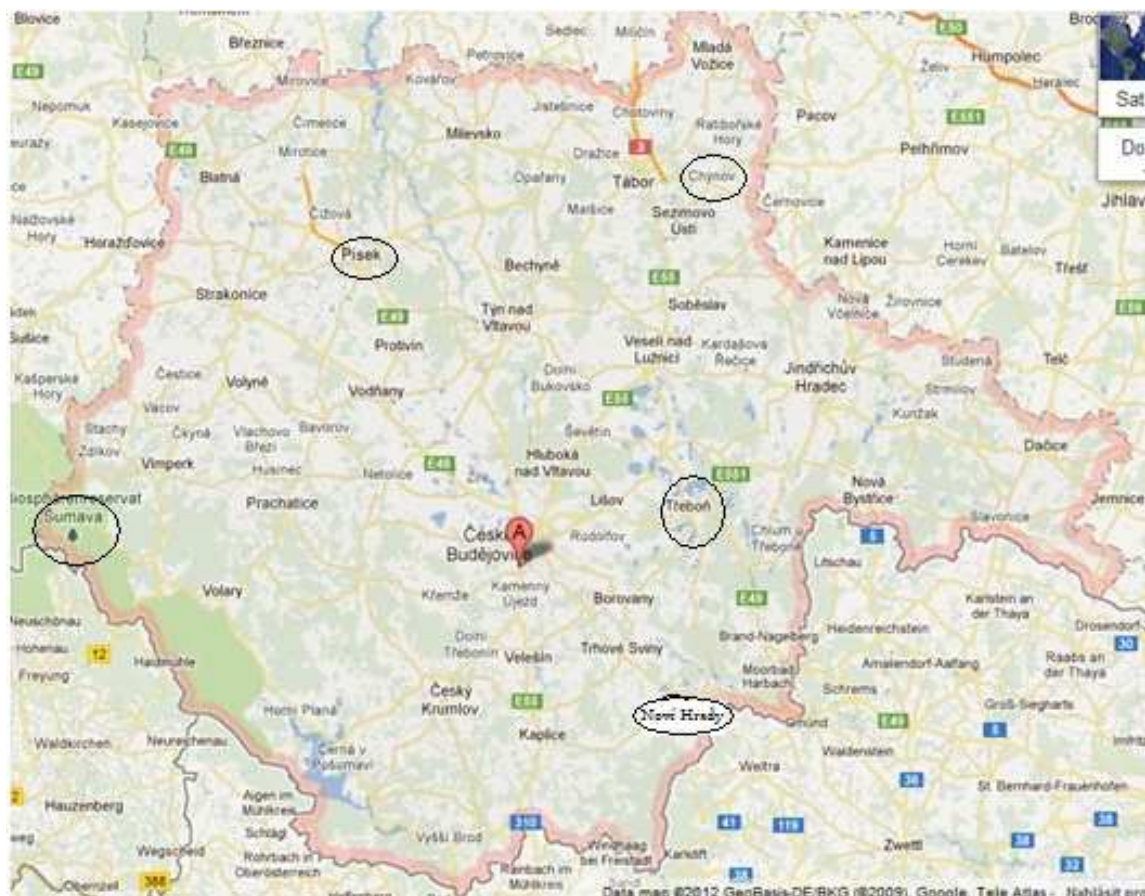
Toto město leží 11 km východně od Tábora. Kronikář Kosmas ve své **Kronice české** napsal, že město bylo založeno jako pomezí město rodu Slavníkovců v roce 981. Zajímavostí a chloubou města je místní barokní zámek, kostel Nejsvětější Trojice a rodné sídlo slavného secesního sochaře Františka Bílka, který je také autorem mnoha náhrobků na místním hřbitově. Mezi náhrobky vyniká Modlitba nad hroby (plastika z dubového kmene) a mohutný anděl u hrobu sochařovy rodiny. Známá je také nedaleká Chýnovská jeskyně, jež byla objevena roku 1863. Tato vápencová jeskyně je vyhloubená vodou a je jediná svého druhu v ČR. Jeskyně vyniká barevností stropů a stěn, proto se také někdy nazývá „Malovaná“. Části, které nejsou přístupné návštěvníkům, jsou hnízdištěm netopýrů.¹³³

¹³³ Klimek, 2007, s. 78

Příloha č. 6 - Mapa jižních Čech¹³⁴

V mapce jsou znázorněna místa, o nichž bylo v bakalářské práci pojednáno.

¹³⁴ <http://maps.google.cz/maps?hl=cs&tab=wl>